

LA DEPURACIÓ NACIONAL DELS MESTRES A LES BALEARS PER
QÜESTIONS DE MORALITAT DURANT LA GUERRA CIVIL

Francesc Tur Balaguer

ÍNDEX

1.	Introducció: l'educació a Mallorca des de finals del segle XIX a la Segona República	3
1.1.	Marc teòric i estat de la qüestió	3
1.2.	Àmbit de la recerca i metodologia	6
1.3.	Els nous corrents pedagògics	6
1.4.	La reacció eclesiàstica	10
2.	L'Església durant la Segona República i la Guerra Civil	19
3.	La depuració «nacional» dels docents a les Balears per qüestions de moralitat	29
3.1.	No faràs accions impures	46
3.2.	Qualsevol que mira amb cobdícia una dona ja ha comès adulteri en el seu cor	47
3.3.	Glorifiqueu Déu en el vostre cos	49
3.4.	No diràs el nom de Déu en va	50
4.	Conclusions	53
5.	Bibliografia	56
6.	Webgrafia	60
7.	Arxius consultat	62
8.	Annexos	63

1. INTRODUCCIÓ: L'EDUCACIÓ A MALLORCA DES DE FINALS DEL SEGLE XIX A LA SEGONA REPÚBLICA

1. 1. Marc teòric i estat de la qüestió

L'educació a Espanya durant la Segona República ha estat objecte de nombrosos estudis ja que aquest període va representar-hi un parèntesi excepcional. L'obra de referència en la matèria ha estat durant molts d'anys *La enseñanza en la Segunda República* de Mariano Pérez Galán (Pérez Galán, 1977). Va ser la primera obra documentada i rigorosa sobre l'ensenyament en la Segona República que es va publicar al final del franquisme.

Encara que en els anys successius s'hagin escrit diverses obres rellevants al voltant d'aquesta època i que s'hagin publicat innombrables treballs d'investigació sobre la matèria, l'obra de Pérez Galán s'ha mantingut com un veritable clàssic. Pérez Galán emfasitza l'empenta modernitzadora que va suposar el nou règim en matèria educativa i cultural. En la mateixa línia, cal fer referència al tom IV dedicat a l'educació durant la Segona República i la guerra civil de la *Historia de la Educación en España 1931-1939* (Molero Pintado, 1991).

L'afany modernitzador que va representar el nou règim topà amb ferotges resistències per part dels sectors més reaccionaris de la societat espanyola de l'època que truncaren el desig d'estendre la cultura a tots els àmbits socials i a tots els racons de l'Estat. Sandie Holguin ho reflecteix molt bé en el seu llibre *República de ciudadanos* (Holguin, 1993) en el qual també s'aborda l'intent de crear una consciència nacional espanyola per part del governants republicans. Quant a la repressió dels «nacionales» durant la guerra i l'exercida per les autoritats franquistes en l'àmbit de l'educació, són nombrosos els estudis que s'hi centren.

El tema de la depuració de milers de mestres incloent-hi llistats de docents represaliats de diferents províncies, el tracta Francisco Morente Valero a *La depuración del Magisterio Nacional* (Morente Valero, 1997). L'autor analitza, així mateix, les bases ideològiques de la Nueva Escuela Nacionalcatòlica. En la mateixa línia, cal esmentar l'obra de Gregorio Cámara *Nacional-Catolicismo y Escuela* (Cámara Villar, 1984).

Els pressupòsits ideològics dels repressors queden clarament de manifest en el llibre d'Enrique

Suñer Ordóñez *Los intelectuales y la tragedia española* (Suñer Ordóñez, 1938) en què es culpabilitza els mestres institucionistes de tots els mals d'Espanya i els fa responsables últims de la guerra civil.

Jaume Claret en *El atroz desmoche. La destrucción de la universidad española por el franquismo* (Claret Miranda, 2006) se centra en la que es va exercir a la universitat on quasi un 40% del professorat havia estat depurat a inicis de la guerra i molts de llibres hi van ser censurats o, fins i tot, cremats.

Sobre el paper de l'Església en concret són remarcables el llibre d'Hilari Ragner i Suñer *La Espada y la Cruz (La Iglesia 1936-1939)* (Ragner i Suñer, 1977), l'article de María Rosa Liarte Alacaine «La Iglesia y la guerra civil española» en la *Revista de claseshistoria*, (Liarte Alacaine, 2009) i el llibre de Julián Casanova, Francisco Espinosa, Conxita Mir i Francisco Moreno Gómez *Morir, matar, sobrevivir. La violencia en la dictadura de Franco* (Casanova; Espinosa; Mir; Moreno Gómez, 2002).

En relació al mateix tema, en l'àmbit local, destaquen especialment els llibres de Josep Massot i Muntaner *Església i Societat a la Mallorca del segle XX* (Massot i Muntaner, 1977) i *El Bisbe Josep Miralles i l'Església de Mallorca* (Massot i Muntaner, 1991), l'article de Pere Fullana Puigserver «Església i educació a la Mallorca del segle XX» a *L'Arc* (Fullana i Puigserver, 1998), diferents articles publicats en la sèrie *Memoria civil* del diari *Baleares* el 1986 com ara el de Pere J. Llabrés i Martorell «Església i guerra civil a Mallorca» en la sèrie *Memoria Civil* del diari *Baleares* (Llabrés i Martorell, 1986) o l'article de Bernat Sureda Garcia «L'educació a Mallorca a l'època de la Guerra Civil: els canvis a la cultura escolar» a *Revista d'Història de l'Educació* (Sureda Garcia, 2008).

Resulta de gran interès, d'altra banda, la consulta de manuals d'adoctrinament que es feien servir a les escoles durant la Guerra Civil com ara el *Catecismo Anticomunista* del pare Andrés Coll (Palma, 1936) i del llibre d'Andrés de Palma *Mallorca en guerra contra el marxismo* (Andrés de Palma, 1936) que palesa fins a quin punt s'identificava la major part de l'Església amb el Movimiento Nacional.

A les Balears, sobre el període republicà (o en un marc cronològic més ampli, però fent-hi

referència) alguns autors se centren en les innovacions pedagògiques com ara Jaume Oliver Jaume en l'article «El context institucional en la formació dels mestres a les illes Balears (1914-1936)» a *Educació i cultura, revista mallorquina de pedagogia* (Oliver Jaume, 1990-91). Oliver fa especial èmfasi en l'anomenat Plan Profesional del 1931 dissenyat per Marcel·lí Domingo, ministre d'Instrucció Pública i Rodolfo Llopis, director general d'Ensenyança Primària, que va transformar radicalment la formació del magisteri primari i les Escuelas Normales. L'autor remarca, així mateix, la tasca duta a terme per la Diputació Provincial de les Balears ja des dels anys anteriors a la proclamació de la República.

És en aquesta època, també, quan una minoria de mestres mallorquins aplicaran experiències metodològiques del tot noves a l'illa. En aquest sentit, l'any 1932, el mestre Llorenç Duran de Sencelles, experimentarà amb el mètode de projectes, originari dels EUA, que estava molt a prop de la pedagogia de J. Dewey.¹ Catalina Vilanova Ripoll aprofundeix en tots aquests aspectes en el seu estudi «El moviment de renovació educativa a Mallorca (1900-1936). Aportacions per a un model del seu estudi», publicat en *L'Arc, quadern informatiu de l'Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de les Illes Balears* (Vilanova Ripoll, 1998).

El cop del 19 de juliol del 1936 significà la fi de l'aplicació de la legalitat republicana a Mallorca i l'inici d'un període de repressió que va atènyer el seu clímax el 1937 amb la creació de les comissions de depuració de mestres. Significà també el preludi del que seria, posteriorment, la política educativa franquista. Es pot fer esment, en aquest sentit, del llibre de Santiago Miró Fernández *Maestros depurados en Baleares durante la Guerra Civil* (Miró Fernández, 1998), de l'estudi de Bernat Sureda i Garcia «L'educació a Mallorca a l'època de la Guerra Civil: els canvis a la cultura escolar» a *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació* (Sureda Garcia, 2008) així com dels articles de Joana Estelrich Blanch i Joana Maria Roque Castro en la revista *Pissarra*, «Els inicis de la repressió al magisteri balear» i «Mestres republicanes depurades a les Balears: la foscor del pensament, la crueltat de les sancions» (Estelrich Blanch; Roque Castro, 2004).

¹ John Dewey (EUA, 1859-1952), filòsof i pedagog nord-americà. La seva proposta educativa es pot resumir en dues idees: l'educació ha de ser activa, basada en la pràctica i l'experiència i, com a experiència humana que és, ens planteja problemes que han de ser resolts. Educar ha de consistir a ensenyar a pensar. «La educación según John Dewey». A: *Senderi, educació en valors*. (en línia) (consulta 06/01/16). Disponible a: http://www.senderi.org/index.php?option=com_content&view=article&id=107863%3Ala-educacion-segun-john-dewey&catid=52%3Allibres-comentats&I

1. 2. Àmbit de la recerca i metodologia

El treball abasta el període cronològic que s'estén des del cop d'estat triomfant a Mallorca el 19 del 1936 als primers anys de la dècada dels quaranta. Durant la Guerra Civil, en els primers mesos, Mallorca es trobava aïllada de la resta de l'anomenada «zona nacional», per la qual cosa els revoltats de l'illa hagueren d'improvisar les primeres mesures que es prengueren en l'àmbit educatiu.

En aquest període es dugué a terme la primera de les depuracions (setembre 1936-març 1937). la més suau, per dir-ho d'alguna manera. Fou un procés dirigit per Alfredo Llompart, president del tribunal; i Joan Capó Vallsdepadrinas, inspector en cap d'Educació, i consistí, bàsicament en un ball de places. I en una autodepuració ja que cada mestres rebia les fitxes, les emplenava i, tot seguit, les remetia al tribunal.

Pel que fa referència a les fonts metodològiques fetes servir, he consultat fonts documentals, tant de llibres com d'articles de revistes especialitzades en educació, a banda de la documentació de l'Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears (AMEIB). També he recorregut a la premsa i revistes de l'època i als expedients d'alguns mestres represaliats, especialment aquells que ho foren per irreligiositat o per vida moral dubtosa.

1. 3 Els nous corrents pedagògics

Un grup de professors aglutinats al voltant de Francisco Giner de los Ríos va fundar el 1876 la *Institución Libre de Enseñanza* (ILE). La ILE es declarava independent dels principis o interessos de qualsevol comunitat religiosa, escola filosòfica o partit polític, defensava la llibertat i inviolabilitat de la ciència i el dret de qualsevol mestre a l'exercici i a la transmissió independent del coneixement sense la interferència de cap autoritat.²

Sota la influència de la ILE s'emprengueren des dels estaments públics importants reformes en l'àmbit jurídic, educatiu i social i es crearen organismes com ara el Museo Pedagógico i la Junta para la Ampliación de Estudios de què depenien el Centro de Estudios Históricos, l'Instituto

² **Martínez-Salanova Sánchez, Enrique**, «Francisco Giner de los Ríos y los pedagogos de la Institución Libre de Enseñanza». A: *Figuras de la Pedagogía*. Universidad de Huelva (en línia) (consulta 28/05/16). Disponible a: http://www.uhu.es/cine.educacion/figuraspedagogia/0_ginerdelosrios.htm

Nacional de Ciencias Físico-Naturales o la Residencia de Estudiantes.³

Durant el primer terç del segle XX Mallorca esdevingué un camp de batalla pel control de l'educació entre l'omnipotent Església i els projectes innovadors pedagògics que s'hi obriren pas a partir de la fundació de l'Ateneu el 1874, dirigit per Alexandre Rosselló i la inauguració de l'Escola Mercantil el 1880, el nom de la qual canvià a Institución Mallorquina de Enseñanza el 1884. L'Ateneu es caracteritzà igual que les altres institucions krausistes per la no-inclusió de la religió en les seves ensenyances, la qual cosa el convertí en blanc dels atacs de la premsa catòlica i, sobretot, del diari *El Áncora*.⁴

Els institucionistes defensaven una educació formadora d'homes lliures centrada en les necessitats individuals i personals de l'alumnat. Era un tipus d'educació molt crítica amb els mètodes passius i memorístics que fomentava la lliure participació del nin. Estava en contra del dogmatisme i de la intolerància. El mestre deixa de ser una autoritat per esdevenir un exemple i un amic més. Les sortides i les excursions escolars o la formació de museus escolars n'esdevenen instruments de la pràctica educativa.

La Institució s'inspirava en la Institución Libre de Enseñanza⁵ de Madrid, fundada el 1876 i que marcà els inicis de la pedagogia institucionista a Espanya. La institució mallorquina fou impulsada per Alexandre Rosselló i Mateu Obrador i va constituir una de les experiències més innovadores de l'educació a Mallorca. N'és una mostra el fet que els seus impulsors defensaven l'educació femenina i que, juntament amb el centre de Guillem Cifre de Colonya a Pollença, va ser el primer establiment que impartí l'educació mixta a l'illa.

En la mateixa època s'inauguraven el primers col·legis privats de batxillerat que assumiran, segons A. J. Colom, un paper o bé diferenciador a nivell social o bé de reforç per als alumnes amb dificultat d'aprenentatge. Colom afirma, així mateix, que aquest significat eminentment burgès que posseïa el segon ensenyament implicava l'abandonament per part de l'Estat de les seves obligacions

³ *Ibidem*.

⁴ **Diversos autors**, *L'Educació a Mallorca (Aproximació Històrica)*. Palma: Editorial Moll, 1977, p. 98.

⁵ **Pere J. Carrió Villalonga; Manel V. Domènech Bestard; Antoni Ramis Caldentey**, *Les escoles de les Illes Balears en temps de la II República*, Palma: Edicions Talaiot, 2015, p. 31.

educatives en deixar un nivell del sistema escolar tan important com el secundari en mans de particulars.⁶

Entre el 1894 i el 1896 i també del 1898 al 1900, Alexandre Rosselló presidí la Diputació de les Balears, institució des de la qual palesà la seva vocació pedagògica. De fet, especialistes com ara Francesc J. Díaz o Antoni J. Colom consideren que fou la persona que més influí i determinà els moviments pedagògics mallorquins del segle XX. Durant el seu pas per la Diputació, Rosselló va subvencionar el mestre mallorquí Miquel Porcel i Riera perquè estudiés a Naas (Suècia), al costat d'Otto Salomón, la didàctica de les manualitzacions. De retorn a l'illa, Porcel protagonitzà el ressorgiment de la pedagogia mallorquina en el segle XX. Alexandre Rosselló patrocinà, a més, des de la institució, la creació d'una Escola d'Arts i Oficis, una Escola de Comerç, gestionà l'organització d'un laboratori químicomicrobiològic, establí a Palma una biblioteca popular i demanà a l'Estat que lliurés a la ciutat l'edifici del Consolat de la Mar a fi que pogués instal·lar-s'hi un Museu Pedagògic.⁷

El mestre Miquel Porcel Riera va ser el nexa d'unió entre l'institucionisme mallorquí i la nova pràctica illenca. Concretament, les colònies escolars s'inicien sistemàticament el 1893 de la seva mà encara que orientades i subvencionades per la Diputació que dirigia Rosselló. Porcel fou també el nexa d'unió entre Fröbel i l'Escola Nova, entre la tradició pedagògica mallorquina de finals del segle XIX i una nova perspectiva que ell mateix ajudarà a establir.

Friedrich Fröbel (1782-1852), pedagog alemany, considerava que l'educació començava en la infantesa i, per això, li dóna importància al joc ja que, a través d'ell, el nin s'introduïa en el món de la cultura, de la societat. Aquesta idea el portà a fundar els *kindergarten* o jardins d'infància. Segons Fröbel, l'educació des d'un principi, ha de tolerar i protegir, mai obligar o impedir, l'espontaneïtat per a substituir-la amb models artificials.⁸

Ja entrat el segle XX, cal fer esment de la tasca del mestre mallorquí Gabriel Comas i Ribas, el qual va impartir un seguit de conferències a Menorca el 1904 en què criticava les deficiències del

6 **A., J. Colom**, «Els col·legis privats de segona ensenyança a Mallorca. Els orígens». A: *Educació i cultura: revista mallorquina de pedagogia*, Vol. 24, 2013 (en línia) (consulta 12/03/16). Disponible a: <http://www.raco.cat/index.php/EducacioCultura/index>

7 **Diversos autors**, *L'Educació a Mallorca (Aproximació Històrica)*. Palma: Editorial Moll, 1977, p. 103.

8 «Friedrich Fröbel» A: *Biografias y Vidas*. (en línia) (consulta 12/03/16). Disponible a: <http://www.biografiasyvidas.com/biografia/f/frobel.htm>

sistema educatiu illenc i divulgava idees properes al moviment de l'Escola Nova. S'entén per Escola Nova els corrents pedagògics que tenen com a trets comuns la major participació de l'alumne en la gestió de l'educació, la mitigació del directivisme del nin així com de la seva subjecció al preceptor i la disminució de la distància psicològica entre educador i educand.

L'Escola Nova propugna la introducció de mètodes actius com a mitjà per associar els alumnes als actes d'apropiació del coneixement i als processos d'observació i expressió proposats pel professor. La utilització de materials que volen cridar a la creativitat i autonomia de cada estudiant promou també la solidaritat i la participació grupal. Gent com Decroly i els seus centres d'interès; Claparède, que analitza la importància dels jocs en els diversos estadis de la maduració; Dewey, Montessori Ferrière, Freinet són alguns dels noms que més han treballat en aquesta línia.⁹

El Magisterio Balear, òrgan de l'Associació de Mestres de l'arxipèlag, publicava aquells anys treballs de mestres mallorquins que evidenciaven un coneixement profund dels corrents educatius europeus nous com ara el treball de Comas sobre *Los procedimientos de la enseñanza* o la carta-article de Carpena sobre Montessori.

Maria Montessori (Chiaravalle, Itàlia, 1870 - Noordwijk, Països Baixos, 1952), fou pedagoga i autora del mètode del mateix nom. Aquest consistia a desenvolupar l'autonomia de l'infant que trobava a «casa» els materials indispensables per a l'exercici dels sentits, els objectes apropiats a les seves aficions i proporcions físiques, i les possibilitats d'aplicar-se al seu treball personal i segons la seva lliure elecció a la solució de problemes pràctics interessants, mitjançant el material disponible. Els principis bàsics de la seva metodologia són la ment absorbent del nin, els períodes sensibles per a l'aprenentatge, l'ambient preparat per a l'infant i el paper de guia de l'adult.¹⁰

És important, d'altra banda, el paper de Joan Capó i Vallsdepadrinas (Felanitx, 1888 - Palma, 1952), una de les aportacions més importants del qual a la pedagogia mallorquina fou la inauguració del Museu Pedagògic el mes de juny del 1918. Aquesta institució publicà una revista important, el

⁹ **Anna Escofet i Roig**, «Anàlisi del discurs regulatiu a l'ensenyament». Tesi presentada per optar al títol de doctora en pedagogia, 1995, Universitat de Barcelona (en línia, consulta 12/03/16). Disponible a: http://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/2938/01_AER_1de2.pdf?sequence=1

¹⁰ **Enrique Martínez-Salanova Sánchez**, «Maria Montessori. La pedagogía de la responsabilidad y la autoafirmación». A: *Figuras de la Pedagogía*. Universidad de Huelva (en línia) (consulta 13/03/16). Disponible a: http://www.uhu.es/cine.educacion/figuraspedagogia/0_montessori.htm
http://www.uhu.es/cine.educacion/figuraspedagogia/0_montessori.htm

Boletín Pedagógico, que s'intercanviava amb les més famoses d'Europa.

Dins el museu hi funcionaven vuit comissions que, encapçalades per ell, estudiaven temes educatius. Hi havia, així mateix, la biblioteca de Pedagogia on es podien llegir les darreres obres pedagògiques i científiques i una col·lecció completa de material per a la investigació pedagògica. Hi sovintejaven, a més, exposicions de treballs escolars i professionals.

1.4. La reacció eclesiàstica

Com va reaccionar l'Església en aquest context? Doncs va emprendre una campanya en contra del laïcisme per mirar de contrarestar la influència dels nous corrents educatius. Va intentar, en definitiva, recuperar el terreny perdut en un àmbit, l'educatiu, en el qual havia estat hegemònica.

Joan Campins i Barceló (Palma, 1859-1915) fou bisbe de Mallorca entre el 1898 i el 1915. El seu bisbat va significar una forta i coordinada reacció en contra de les iniciatives que havien emprès a l'escola les forces ideològiques liberals i progressistes mallorquines. La majoria dels centres de què disposaven els ordes religiosos existents a inicis del segle XX estaven destinats a l'ensenyament. Així, en els centres confessionals hi havia 1.705 nins i 11.710 nines. En l'àmbit estatal, l'Església tenia sota la seva tutela més d'un terç dels alumnes d'ensenyança primària i quasi un 80% dels de secundària.¹¹

El 1901, d'acord amb les dades oficials, hi havia a les Balears un 65% d'homes majors de deu anys que no sabien llegir ni escriure, xifra que entre les dones atenyia el 79%. La mitjana d'Espanya era d'un 47% dels homes i d'un 69% de les dones. La situació a l'arxipèlag era pitjor, per tant, que a la resta de l'Estat.¹²

L'Església s'havia proposat la recuperació de la societat mitjançant l'educació i, per això, el pontificat del bisbe Campins es caracteritzà per la defensa a ultrança de l'ordre establert i de l'autoritat que procedia de Déu. Per a Campins el liberalisme i el laïcisme eren enemics a combatre per l'Església sobre la qual l'Estat no havia de tenir cap mena de potestat.

11 **Manolo Garridos Palacios**, «Historia de la Educación en España (1857-1975)» A: *Contraluz*. Revista de la Asociación Cultural Arturo Cerdá y Rico, 2005 (en línia) (consulta 13/03/16). Disponible a: <http://www.juntadeandalucia.es/educacion/vscripts/wginer/w/rec/3093.pdf>

12 **Pere J. Carrió Villalonga; Manel V. Domènech Bestard; Antoni Ramis Caldentey**, *Les escoles de les Illes Balears en temps de la II República*. Palma: Edicions Talaiot, 2015, p. 32.

El 31 de desembre del 1904, el bisbe va publicar el cens de la seva diòcesi, amb una població de 262.000 habitants, «tots ells catòlics, fora d'uns quants malalts (que no passen de zeros a l'esquerra)».¹³ Segons aquest cens, la diòcesi mallorquina es componia de 8 arxiprestats, 39 parròquies, 45 vicaries in capite i 717 preveres. Hi havia, a més, 11 ordes religiosos d'homes, 24 ordes religiosos de dones, 140 convents (entre les d'ordes religiosos d'homes i dones), 317 esglésies –sense comptar la Seu– i 155 seminaristes. Els anys 1906, 1908 i 1910 es publicaren noves edicions d'aquest cens.

Després de la Setmana Tràgica de Barcelona del 1909 es va produir una veritable radicalització dels sectors confessionals a favor de l'exclusivisme catòlic i en contra de l'escola moderna. El gener del 1910, els seglars catòlics lliuraren a Campins una carta-protesta contra la reobertura de les escoles modernes i es produïren campanyes promogudes per l'Església contra l'escola laica la mera existència de la qual es qüestionava. Se'n denunciava el sectarisme en contra de l'esperit cristià i el fet que minava els fonaments de la veritable dignitat humana. Aquell mateix any, a més, es començà a publicar el *Bolletí Dominical de les Parròquies de Mallorca*, de què es feia una tirada de 10.000 exemplars i que es repartia gratuïtament entre el fidels.¹⁴

Entre les mesures per a recuperar el terreny perdut es va incloure el català en l'ensenyament de la doctrina cristiana, es crearen més de trenta parròquies, proliferaren els ordes religiosos –gairebé tots dedicats a l'ensenyament–, s'atengué l'educació d'adults tot cercant els cercles d'obriers catòlics, es fundaren els *Al·lots-Guaites*, cosa que significà la introducció del moviment escolta catòlic, etc.¹⁵ Mort Campins el succeïx en el bisbat Rigoberto Domènech i Valls (Alcoi, 1870 - Saragossa, 1955), que va exercir el seu càrrec des del 1916 fins al 1924.

Ja en aquest període els religiosos se situaren al capdavant pel que fa a l'educació i hi hagué alhora una presència significativa d'associacions catòliques que promogueren iniciatives educatives i un nombre considerable d'escoles parroquials. Entre les adreçades al jovent hi havia els Exploradors i les joventuts seràfica i antoniana.¹⁶

El punt d'inflexió de l'Església s'ha de relacionar amb el boicot de Rigoberto Domènech al Congrés

13 **Diversos autors**, *L'Educació a Mallorca (Aproximació Històrica)*. Palma: Editorial Moll, 1977, p. 126.

14 *Ibidem*, p. 136.

15 **Antoni J. Colom Cañellas**, *Assaig d'Història de l'Educació a la Mallorca Contemporània*. Palma: Universitat de les Illes Balears, 1991, p. 333.

16 **Pere Fullana Puigserver**, «Església i educació a la Mallorca del segle XX». A: *L'Arc*. Quadern informatiu de l'Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de les Illes Balears, vol. 5, 1998 (en línia) (consulta 14/03/16). Disponible a: <http://www.raco.cat/index.php/Arc/article/view/66161/96365>

Nacional d'Educació que s'havia de fer a Palma el 1920, una fita important per a l'escola pública. L'Església mallorquina desplegarà una ofensiva per a contrarestar l'avenç del que es considerava una educació laïcista enfrontada al valors catòlics.

A molts de pobles no hi havia encara escoles graduades (la primera de Palma es va inaugurar el 1912), la qual cosa propiciava la tasca de suplència de l'Església. En aquest sentit es podrien interpretar moltes de les fundacions d'escoles parroquials i la presència massiva de les congregacions religioses en el terreny de l'educació.

La precarietat en què es trobava l'educació a les Illes fou posada de manifest per Joan Capó a l'assemblea de batlles i autoritats provincials que tingué lloc al Museu Pedagògic el 10 de juny del 1926 i en la qual va afirmar que les Balears eren la província espanyola més desatessa. Segons Capó, a l'arxipèlag hi havia una escola per cada 1.400 habitants quan a Espanya n'hi havia una per cada 700.¹⁷

La Segona República troba unes Balears que són una de les províncies amb més col·legis privats i religiosos d'Espanya. Segons Santiago Miró, hi havia a finals del 1932 sis-cents noranta col·legis de primera ensenyança pertanyents als ordes religiosos (109 de nins i 581 de nines) i 420 escoles primàries nacionals.¹⁸

A Mallorca, a diferència d'altres indrets de l'Estat, mai no es produïren, aquells anys, greus episodis d'anticlericalisme en forma d'atacs a béns eclesiàstics, tret d'alguns actes molt puntuals. De fet, aquesta situació de relativa calma propicià l'arribada a l'illa de noves congregacions o institucions religioses com ara la institució teresiana el 1932. Diu Massot i Muntaner (1976:30-31):

Les manifestacions anticlericals tan freqüents a la península com a contrapartida de la intervenció massiva de l'Església espanyola a favor de les dretes –amb notables, però molt escasses excepcions– foren gairebé inexistents a Mallorca [...] Els únics fets d'una certa importància – l'incendi de les esglésies de Santa Fe i de Sant Jaume acompanyat del saqueig del Centre Tradicionalista i dels locals d'Acción Popular i de Renovación Española–, el 5 de juny del 1936 foren conseqüència de la indignació provocada per l'explosió d'una bomba, la nit anterior, a la Casa del Poble de Palma –construïda per Joan March–, en la qual resultaren ferits sis obrers.¹⁹

17 **Diversos autors**, *L'Educació a Mallorca (Aproximació Històrica)*. Palma: Editorial Moll, 1977, p. 163.

18 **Santiago Miró**, *Maestros depurados en Baleares durante la Guerra Civil*. Palma: Lleonard Muntaner, 1998, p. 18.

19 **Josep Massot i Muntaner**, *La Guerra Civil a Mallorca*. Barcelona: Abadía de Montserrat, 1976, p. 30-31)

Malgrat això l'enfrontament entre els sectors catòlics i els laics no fou aquí menor que en altres indrets de l'Estat. D'una banda, hi havia els que donaven suport als col·legis privats religiosos, i de l'altra, els qui recolzaven el model educatiu favorable a l'escola única i laica que propugnava el primer ministre d'Instrucció Pública i Belles Arts de la República, Marcelino Domingo. L'episcopat espanyol havia signat el 16 d'agost del 1931 una carta col·lectiva –entre els quals, el bisbe de Mallorca, Josep Miralles i Sbert– en contra de la separació entre Església i Estat i de l'exclusivitat de l'Estat en la funció educativa.²⁰

En aquest context, l'esforç pressupostari sense precedents que es dugué a terme en matèria educativa durant l'anomenat bienni progressista (1931-1933) juntament amb les iniciatives de la Diputació de Balears i de l'Ajuntament de Palma contrastava amb la deixadesa que havia manifestat l'Estat en relació a l'ensenyament fins aleshores. Durant el bienni 1931-1932 es construïren a les Illes 121 unitats escolars, de les quals 19 eren unitàries de nines i 10 de pàrvuls. S'edificaren, igualment, 14 unitats mixtes i de seccions graduades. D'altra banda, l'Ajuntament de Palma elaborà un Proyecto General de Construcciones Escolares el 1931 que palesava les mancances de la ciutat ja que constatava que només hi havia locals per a 5.000 alumnes quan en feien falta 10.000 més i ofería un inventari de les escoles que s'havien de construir o reformar.²¹

Va ser en aquests anys també quan es posaren més en pràctica els pressupostos pedagògics que havien anat introduint diversos mestres durant el primer terç del segle. Les iniciatives pedagògiques se succeïen arreu de les Illes. Les línies de renovació pedagògica continuen amb molta més intensitat que en anys anteriors. Són destacables les tècniques Freinet de l'escola de Consell, a càrrec de Miquel Deyà Palerm i el Mètode de Projectes de l'escola de Sencelles, a càrrec de Llorenç Maria Duran Coll. Molt destacable fou, així mateix, la tasca renovadora de l'Escola Normal.²²

El període de la Segona República –i, fonamentalment, el bienni 1931-1933– va significar un moment excepcional en la història de l'educació espanyola. La concepció laica i igualitària del nou règim (tant des del punt de vista social com de gènere) significà una ruptura amb el model tradicional classista i segregador. L'Estat, per primera vegada, hi assumia un veritable paper impulsor i això, a banda de concretar-se en les lleis, ho va fer en un esforç pressupostari sense

20 **Mariano Pérez Galán**, *La enseñanza en la Segunda República*. Madrid: Mondadori, 1977, p. 56-57.

21 **Pere J. Carrió Villalonga; Manel V. Domènech Bestard; Antoni Ramis Caldentey**, *Les escoles de les Illes Balears en temps de la II República*. Palma: Edicions Talaiot, 2015, p. 43-45.

22 *Ibidem*, p. 43.

precedents.

La situació educativa en els primers decennis del segle XX presentava greus mancances. L'ensenyament públic estava d'allò més descuidat i desprestigiats, els mestres cobraven un sou esquifit (de fet hi havia una dita popular en aquest sentit: «Passar més gana que un mestre d'escola»), i moltes instal·lacions escolars es trobaven en un estat deplorable. Per si això fos poc, la preparació del magisteri era deficient i es feien servir mètodes memorístics i rutinaris per a l'aprenentatge dels alumnes. Així mateix, els infants de classe treballadora, sobretot, tenien un difícil accés a l'educació superior.

La Segona República va suposar un tomb en la situació. De fet, el Ministeri republicà va ser felicitat per l'Oficina Internacional d'Educació de Ginebra, organisme de la Societat de Nacions, per aquest motiu tot remarquant «el fet excepcional que la República espanyola incrementés durant aquells anys el Pressupost d'Instrucció en 60 milions de pessetes a més de l'emprèstit extraordinari de 400 milions.²³

A fi de fer front a l'analfabetisme i d'ampliar el nombre d'infants escolaritzats, el govern del primer bienni impulsà un vast pla de construccions de col·legis. A Palma, el batlle Emili Darder i Cànaves (1895-1937), com a president de la Comissió Municipal de Cultura, inicià un ambiciós Projecte General de Construccions Escolars, aprovat pel consistori el 9 de setembre del 1931 després d'haver aconseguit dotze solaris per a construir-hi col·legis. De fet, a Palma es construïren més escoles en els sis anys de la República que en els vint primers anys de la dictadura franquista.

La transformació de l'esquema docent heretat, el fet de dotar-lo d'una nova organització, d'imbuir-li un nou esperit i, finalment, d'encaixar-lo en la realitat econòmica i ocupacional del país no era una tasca gens fàcil: la filosofia que inspirava els nous governants era que l'educació s'havia de concebre com un factor preparatori per al canvi social. Aquest canvi, a la vegada, havia d'estar emparat per unes decisions polítiques, la qual cosa implicava, per tant, que la revolució republicana havia de començar a l'escola.

És important, en aquest context, entendre la importància dels decrets que s'aprovaren durant el bienni progressista i quines resistències es trobaren per a la seva aplicació. Entre d'altres, es poden destacar el Decret per a la creació del Patronat de Missions Pedagògiques (1931), el Decret de

²³ **Jordi Maragall**, *Balanç de la Universitat Autònoma*. Barcelona, Nova Terra, 1969, p. 21, nota 13.

consells de primer ensenyament (1931), el Decret sobre l'escola laica (1932) o el Decret sobre la Inspecció de Primer Ensenyament (1932).²⁴

Amb Marcelino Domingo al capdavant del Ministerio de Instrucción Pública i Rodolfo Llopis de director general de Primera Enseñanza es va elaborar el primer Plan Profesional per als mestres que havia existit mai en l'educació espanyola. Es va apujar, d'altra banda, el misèrrim sou del docents a 3.000 pessetes i, al mateix temps, se'ls organitzaven cursos de reciclatge didàctic. Eren les anomenades Semanas Pedagógicas durant les quals tenia lloc l'assessorament dels inspectors per a millorar-ne la formació. La carrera de magisteri, en aquesta línia de dignificació de la tasca docent, fou elevada a categoria universitària i, a partir d'aleshores, es va exigir tenir el batxillerat complet abans d'inscriure's a les Escuelas Normales.²⁵

El nou règim, a més, va tractar de consolidar el procés de secularització ja que l'article 3 de la Constitució de 1931 establia que l'Estat espanyol no tenia religió oficial i el 26, fet que va suscitar una gran controvèrsia, prohibia l'ensenyament als ordes religiosos i dissolia la Companyia de Jesús.²⁶

La situació escolar a Palma, com a la resta de les illes Balears en el primer terç del segle XX, era encara molt deficitària. Durant el bienni progressista, per a fer-hi front, es va donar prioritat a la creació d'escoles. La importància que el primer govern republicà atorgava a l'educació i, concretament, a l'ensenyament primari, (a banda de la tasca de les autoritats municipals de Palma) va quedar ben palesa amb l'aprovació del pla quinquennal de construcció d'escoles mitjançant el qual es pretenia construir-ne, com ja s'ha indicat anteriorment, 5.000 per any.²⁷

La República va afavorir, així mateix, la divulgació i aplicació de nous mètodes educatius especialment d'aquells que emfasitzaven el vessant social de l'educació com eren els d'Ovide Decroly o el de Célestin Freinet. El mètode de projectes, inspirat en les idees del filòsof nord-americà John Dewey, va inspirar també alguns mestres illencs.²⁸

24 **Pere J. Carrió Villalonga; Manel V. Domènech Bestard; Antoni Ramis Caldentey**, *Les escoles de Palma en temps de la II República*. Palma: Edicions Talaiot, 2013, p. 14.

25 **Mariano Pérez Galán**, «La enseñanza en la Segunda República». A: *Revista de Educación*, 2000, p. 62-64.

26 **Mariano Pérez Galán**, «La enseñanza en la Segunda República». A: *Revista de Educación*, 2000, p. 317-332.

27 *Ibidem*, p. 14.

28 **Bernat Sureda Garcia**, «L'educació a Mallorca a l'època de la Guerra Civil: els canvis a la cultura escolar». A: *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, núm. 12 (juliol-desembre 2008), p. 69 (en línia) (consulta 26/03/16). Disponible a: <http://www.raco.cat/index.php/EducacioHistoria/article/viewFile/222904/303708>

Un altre objectiu de l'estudi serà el de posar de manifest la involució pel que fa als drets de la dona en la societat que va representar la política educativa del nou règim. En el cas de les mestres depurades, moltes, a banda d'esquerranoses, eren acusades de dur una vida molt «liberal» i «desarreglada». La República havia concedit el dret de vot a les dones a la tardor del 1931 i pogueren exercir-lo per primera vegada en les eleccions del novembre del 1933. La Constitució del 1931, d'altra banda, en l'article 25 n'havia reconegut per primera vegada la igualtat jurídica.²⁹

El cop d'estat del 19 de juliol del 1936 va triomfar a Mallorca des del primer moment. La legalitat republicana va deixar d'aplicar-s'hi, doncs, a partir d'aquell dia. Els mestres –tret dels de les escoles religioses– eren un col·lectiu sospitós al ulls dels militars rebels de ser esquerranoses i catalanistes. Ben aviat, per tant, estigueren en el punt de mira de la repressió i alguns d'ells foren, fins i tot, executats. A partir del setembre, el governador civil, Antonio Álvarez Ossorio, prengué mesures per deixar sense efecte la legislació republicana a les aules i ja l'any 1937 es formaren les comissions depuradores de mestres.

La meua hipòtesi és que no es pot entendre el paper de l'Església en les comissions de depuració de mestres que es crearien poc després i tampoc el seu suport als revoltats sense tenir en compte tot aquest context. L'Església tenia uns interessos econòmics a defensar que posaven en perill les institucions republicanes amb la seva política educativa, la construcció d'escoles nacionals i enyorava, així mateix, una hegemonia social que volia recuperar.

La resistència a la revolta del 19 de juliol va ser molt feble a Mallorca ja que el governador civil republicà Antonio Espina García, s'havia negat a repartir armes als membres del Frente Popular. D'altra banda, a les Balears les forces d'esquerres no tenien tants de seguidors com en d'altres indrets i, de fet, en les eleccions del 16 de febrer les candidatures de dretes s'havien imposat clarament a les urnes. A Mallorca, en els comicis del 16 de febrer, el Frente Popular aconseguí un 31,6% dels vots; a Eivissa, un 19,28% de les paperetes i a Menorca, un 39,85% dels sufragis. L'esquerra només s'imposà a Formentera, amb un 54,31%, segons dades recollides per David Ginard Féron en el seu llibre *La Guerra Civil als Països Catalans* (Ginard Féron, 2007).

Les Illes no visqueren cap altre episodi bèl·lic que l'expedició de Bayo a Mallorca i d'Uribarri a Eivissa i Formentera l'agost del 1936 al marge dels atacs aeris sobre diverses poblacions per part de

29 Constitución de la República Española, 9 de diciembre de 1931. A: *Congreso de los Diputados/documentos*. (en línia) (consulta 05/01/16). Disponible a: http://www.congreso.es/tot_sollicitant/docu/constituciones/1931/1931_cd.pdf

l'aviació republicana. A diferència de llocs com Sevilla, en què l'oposició dels barris obrers als militars de Queipo de Llano –i la clara majoria esquerrana a les urnes– «justificà», per dir-ho d'alguna manera, la violència de la repressió, cap d'aquests factors no es donava a les Balears ni a Mallorca en particular.

Malgrat això, el nombre de víctimes de les persecucions fou molt elevat. Un informe del bisbe Josep Miralles d'octubre del 1938 les calcula en un nombre d'unes 2.000, la qual cosa implicaria que, en termes proporcionals –Mallorca no arribava aleshores als 300.000 habitants– la repressió a l'illa hauria estat una de les més dures de l'Estat espanyol. Aquesta és la conclusió a què arriba, si més no, Bartomeu Garí Salleras en la seva memòria d'investigació *La repressió a Mallorca durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939): Memòria d'una coerció planificada* (Garí Salleras, 1989). Tanmateix segons les fonts la xifra s'apuja fins als 3.000 de què parla Georges Bernanos a *Els grans cementiris sota la lluna*.

En qualsevol cas, la repressió fou duríssima i va afectar, a diferència d'altres indrets, sectors de la classe burgesa liberal sense que es pogués justificar, a més, ni per l'activisme dels partits d'esquerra i dels sindicats ni per episodis bèl·lics.

Una altra víctima del cop va ser la llengua catalana. Malgrat que a les Balears mai no s'arribà a aprovar un estatut d'autonomia, l'Associació per la Cultura de Mallorca (ACM), fundada el 1923 i presidida fins al 1931 per Emili Darder, que seria batlle republicà de la ciutat, lluitava per l'idioma i cultura propis, que els mestres havien anat introduint a les escoles. L'òrgan de premsa de l'ACM, la revista *La Nostra Terra*, defensava en un editorial en el número de setembre-octubre de 1932 la cooficialitat del català i un Decret sobre bilingüisme com el de Catalunya com a condicions per donar suport a un estatut autonòmic.³⁰

A l'època, parlar en mallorquí no tenia cap connotació política i, de fet, el primer batlle franquista de Palma, Mateo Zaforteza Musoles, va admetre el bilingüisme a les sessions municipals «por la sencilla razón de que puede haber gestores, principalmente obreros, que no tengan facilidad de expresarse en castellano», segons publicava el *Correo de Mallorca* del 4 d'agost del 1936. Fins i tot el cap de la Falange a les Balears, el marquès de Zayas, utilitzava el mallorquí en alguns actes que feia pels pobles de l'illa.

30 **Josep Massot i Muntaner**, *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1978, p. 31.

L'arribada, però, del nou governador Mateo Torres Bestard, va capgirar la situació. Així, el *Correo de Mallorca* del 5 de novembre publica una Ordre d'aquell segons la qual «todas las clases se darán en castellano» i que ordenava la retirada dels rètols i anuncis en català a la província. Tanmateix dos dies abans, el 3, el batlle Mateo Zaforteza Mussoles ja havia promulgat un edicte que prohibia l'ús de la llengua en els rètols i cartes dels restaurants de la ciutat. S'arribà a prohibir-ne l'ús, igualment, en les conferències telefòniques interurbanes i en la correspondència entre particulars.³¹

³¹ *Ibidem*, p. 86-87.

2. L'ESGLÉSIA DURANT LA SEGONA REPÚBLICA I LA GUERRA CIVIL

El cop d'estat del 1936 va sotstreure de la legalitat republicana diverses províncies, entre les quals les Balears, amb l'excepció de Menorca. Això, des del primer moment, tingué repercussions en l'escola encara que la revolta militar es produís durant les vacances escolars d'estiu.

Quin va ser el paper de l'Església mallorquina durant la Guerra Civil i anys immediatament posteriors a Mallorca? Per què va actuar com ho va fer en el procés de depuració dels mestres? Quins sectors foren les principals víctimes de la depuració? Quins van ser-ne els principals executors? En què consistia la immoralitat i l'educació «disolvent» a què es feia referència en nombrosos expedients de docents depurats?

L'article 48 de la Constitució de 1931 establia el caràcter laic de l'ensenyament i la seva inspiració en ideals de solidaritat humana. Es feia, així mateix, de la cultura una atribució essencial de l'Estat que s'havia de prestar mitjançant institucions educatives enllaçades pel sistema de l'escola unificada, la qual cosa no havia passat mai en la història d'Espanya.³²

No cal dir que aquesta concepció de l'educació topà de seguida amb els sectors conservadors vinculats estretament a la jerarquia catòlica que en veien amenaçada la posició a l'escola. En el cas de les Balears, a més, cal tenir en compte que el 1932 sis-cents noranta col·legis de primer ensenyament eren de caràcter religiós (109 de nins i 581 de nines) mentre que el nombre de centres públics de primària era de 420.³³

L'any anterior, el 1931, el bisbe de Mallorca, Josep Miralles i Sbert (Palma, 1860-1947) havia signat la declaració col·lectiva de l'episcopat espanyol del 25 de juliol així com una circular el 9 d'agost en què censurava el projecte de Constitució. El prelat hi maldava per l'abolició de les lleis i disposicions impies, per la subsistència dels ordes religiosos i qualificava de deplorables les disposicions emanades del poder civil en matèria religiosa, pedagògica i administrativa.³⁴

En la mateixa línia, el setmanari catòlic *Verdad y Justicia* defensava l'ensenyament confessional,

32 **Cándido Ruiz Rodrigo**, *Política y Educación en la II República (València 1931-1936)* València: Universitat de València, 1993.

33 **Albert Herranz Hammer; Joana Maria Roque Company**, *La Segona República a Mallorca. El temps, els fets i els protagonistes*. Palma: Miquel Font Editor, 2006, p. 23.

34 **Josep Massot i Muntaner**, *Església i Societat a la Mallorca del segle XX*. Barcelona: Curial, 1977, p. 122.

assimilava escola laica a anticlericalisme i no s'estalviava de dir que «igual que el culto y el clero lo deben pagar los católicos, que la escuela laica la paguen los anticlericales.» Per a ells, l'escola laica era la promotora de tots els mals socials: augment de la bogeria, el matrimoni civil, el divorci, el control demogràfic, la vida immoral, les actituds «disolventes».³⁵

El 2 de juny de 1933 el govern aprovà la Llei de congregacions i associacions religioses que prohibia l'ensenyament als ordes i associacions confessionals.³⁶

En relació amb la situació de l'Església catòlica illenca a l'època i els seus posicionaments n'és una font a tenir en compte el llibre de Josep Massot i Muntaner *Església i societat a la Mallorca del segle XX*. L'obra abasta des dels inicis del segle passat, però la segona part està dedicada a l'anàlisi de la seva actuació en temps de la República i la Guerra Civil.

Durant la II República, l'ensenyament secundari, reservat a les elits fins aleshores, rebé també un impuls. Així, el 1933 s'obrí l'Institut Elemental d'Inca que comptà amb el suport del batlle Antoni Mateu i en fou nomenat director Francesc de Salas Aguiló. Des del primer moment, però, el centre aixecà un forta oposició entre aquells que el veieren com un atac més del règim a l'Església. En la línia de la hipòtesi central d'aquest treball, es pot dir que la seva creació suposava un cop de gràcia al centre dels franciscans i entrava en competència amb els plans d'altres institucions. El 1937, en plena guerra, va ser suprimit, la qual cosa palesa la subsidiarietat respecte de la privada (religiosa) que per al nou règim tenia la xarxa escolar pública. De fet, a Inca mateix, el 13 de juliol del 1938 l'Ajuntament renuncià a demanar més escoles públiques «toda vez que las escuelas particulares cubren las necesidades actuales.»³⁷

Amb l'esclat de la Guerra Civil, l'actitud del bisbe de Mallorca, Josep Miralles, va anar evolucionant des d'un cert distanciament –o si més no, manca de suport explícit en les primeres setmanes

35 **Pere Fullana Puigserver**, «Església i Educació a la Mallorca del segle XX». A: *L'Arc*. Quadern informatiu de l'Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de les Illes Balears, vol. 5, 1998, p. 46. (en línia) (consulta 14/03/16). Disponible a: <http://www.raco.cat/index.php/Arc/article/view/66161/96365>

36 **Maria Cristina Ferrer González; Maria Pons Adrover**, *Mestres republicanes, Ciutadanes compromeses*. Palma: UIB, 2005, p. 22.

37 **Antoni Aulí Ginard; Joan Carbonell i Matas; Esperança Ramis de Plandolit; Jaume Serra i Barceló**, «La depuració del professorat de l'Institut d'Inca». A: *VIII Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 23-24 de novembre del 2007. (consulta 17/05/16). Disponible a:

http://ibdigital.uib.es/greenstone/collect/jornadesEstudisLocalsInca/import/2007/2007_JornadesEstudisLocalsInca_v08_p135.pdf

posteriors a l'aixecament– a un recolzament incondicional, com ho va palesar la seva al·locució davant els micròfons de Radio Mallorca el 8 de setembre després del reembarcament de les tropes de Bayo. N'és especialment significatiu el fragment següent:³⁸

Al iniciarse, en 18 de julio último, el movimiento salvador de España y sofocar en germen el espantoso complot preparado para el día 31 por el comunismo, Mallorca permaneció fiel a la causa del orden social, del levantado patriotismo y de la fe sacrosanta de nuestros mayores. Ésta fue entonces su conducta, ésta ha sido su constante actuación, y éste ha sido su máximo pecado ante quienes, dándose siempre por amigos y preciándose no pocos de ellos de ser nuestros protectores, en correspondencia a la civilización cristiana que ayudaron a traer Don Jaime I recibieron siempre de nosotros cordialísima deferencia. [...] Secreto es de la inescrutable Providencia de Dios; pero el despertar vigoroso del patriotismo mallorquín, la vibración del espíritu religioso traducido en evidentes cuanto consoladores hechos, la formación de una conciencia ilustrada por los resplandores siniestros del odio, de atropello y de devastaciones sin nombre. Indicios son de que, si por desgracia llegara a agravarse el mal material, la espiritualidad vigorizará nuestros corazones.

El desenllaç de l'enfrontament en terra mallorquina i la retirada de les tropes republicanes van ser presentats, després, com un fet providencial que demostrava que els «nacionales» gaudien de la protecció divina. com ho fa el pare Andrés de Palma a *Mallorca en guerra contra el marxismo (julio-septiembre 1936)* (Andrés de Palma, 1936) quan es refereix en la pàgina 103 a la suposada acció protectora del Sant Crist de Manacor:

[...] La Providencia permitió un verdadero desembarco y una verdadera ocupación temporal para demostrarnos a todos los efectos maravillosos de la protección divina. La obra de Dios es infalible y dan testimonio de esa extraordinaria providencia manifestada en el Santo Cristo de Manacor las Religiosas de la Caridad salvadas milagrosamente, los valientes defensores mallorquines que invocando al devoto Santo Cristo se libraron de una muerte segura, repetidas veces, la confusión de los enemigos muy superiores al principio en número y armamentos, y tantos y tantos hechos providenciales que sólo se explican por una constante misericordia del Altísimo Omnipotente que sabe de sobras aleccionar a los hombres y a los pueblos.

El Correo de Mallorca del 30 d'octubre de 1936 fa referència a la visita del bisbe Miralles a Porreres i a la desfilada d'uns 500 falangistes en honor seu.³⁹

38 Locució pronunciada per el Rvmo Prelado D. José Miralles ante Radio Mallorca la noche del 8 de septiembre. *Memoria Civil*, núm 25, *Baleares*, 22-VI-1986.

39 «Ixent cultural. Cronologia mallorquina». A. *Ixent*. Revista d'estudis i comunicacions socials de 1936 (en línia) (consulta 19/05/16) Disponible a: <http://www.ixent.org/1936setembre.html>

El llibre de Georges Bernanos *Els grans cementiris sota la lluna*, l'article de Pere J. Llabrés i Martorell «Església i guerra civil a Mallorca» publicat en la sèrie *Memòria Civil* del diari *Baleares* així com els articles de l'esmentada sèrie «Bernanos, un aguijón contra la cruzada» i «Nicolau Sagesse Senise» d'Antoni Nadal són altres fonts que reflecteixen o bé la postura del prelat o la d'altres eclesiàstics que se significaren durant aquells anys com ara Nicolau Sagesse.⁴⁰

Nicolau Sagesse Senise (Binissalem 1888 - Palma, 1962) era doctor en filosofia, llicenciat en teologia i capellà castrense. Després de la revolta va ser nomenat cap espiritual de Falange i, un cop vençudes les forces del capità Bayo, celebrà una missa de campanya en acció de gràcies davant el monument a Ramon Llull de Palma. Posteriorment, en produir-se la unificació, fou nomenat cap d'inspector provincial d'educació i assistència religiosa de FET y de las JONS.

Francesc de Borja Moll en *Els altres quaranta anys* hi dedica un paràgraf ben eloqüent: «Durant el primers mesos de la guerra, anava amb la pistola pels pobles incitant a la caça de suposats rojos, fins i tot des de la trona. M'han assegurat que un rector morí d'un atac de cor, de l'horror que li produí veure la trona del seu temple parroquial profanada pels crits d'odi d'aquell energumen».⁴¹

D'altres eclesiàstics com ara el prevere de Manacor Mateu Nebot Antich o el campaner secularitzat Joan Crespí Nicolau són esmentats pel seu destacat paper en la repressió en la memòria d'investigació de Bartomeu Garí Salleras *La repressió a Mallorca durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939): Memòria d'una coerció planificada*. Mateu Nebot Antich es posà al costat del nou batlle nomenat pels rebels, Jaime Jaume Rosselló, que, amb els seus escamots, sembrà el terror a la comarca de Manacor els primers mesos de la guerra. Quant a Joan Crespí Nicolau, va jugar un paper destacat en la construcció de Falange.

L'Església mallorquina va posicionar-se, bàsicament, doncs –amb algunes excepcions, com la del capellà llubiner Jeroni Alomar Poquet, afusellat el 1937 per ajudar a fugir republicans– en la mateixa línia de suport als revoltats que l'Església espanyola en el seu conjunt. Així, Miralles va ser un dels signants de la «Carta colectiva de los obispos españoles a los obispos de todo el mundo con

40 **Antoni Nadal**, «Nicolau Sagesse Senise». A: *Memòria Civil, Baleares*, núm. 42, 1986 (en línia) (consulta 25/03/16) Disponible a: <http://www.fideus.com/biografiesF%20-%20saggesse%20-%20nicolau.htm>

41 **Francesc de Borja Moll**, *Els altres quaranta anys*. Palma: Moll, 1975, citat per **Antoni Nadal** «Nicolau Sagesse». A: *Memòria Civil*, núm. 42, *Baleares*, 19-X-1986, p. 29. *Fideus republicans* (en línia) (consulta 25/03/16). Disponible a: <http://www.fideus.com/biografiesF%20-%20saggesse%20-%20nicolau.htm>

motivo de la guerra en España» publicada pel *Diario de Navarra* de Pamplona del 5 d'agost del 1937.⁴²

Massot i Muntaner subratlla, tot i així, que el bisbe mallorquí no sentia simpatia envers els falangistes i que tingué, fins i tot, alguns enfrontaments amb les autoritats, cap d'ells, però, greu. És d'interès conèixer aquest context i el comportament de la majoria dels eclesiàstics per a entendre'n el capteniment en les comissions de depuració que es crearien més endavant així com la importància que els seus informes assolirien pel que fa referència a la conducta religiosa, moral i vida privada de les persones acusades.

El cop d'estat es produí durant el període de vacances escolars d'estiu. En les primeres setmanes, Mallorca va romandre totalment aïllada de la resta de l'Espanya nacional ja que tota la costa republicana peninsular des de Girona a Màlaga estava en mans de les forces governamentals. També ho estava Menorca i, a l'agost del 1936, els republicans s'apoderaren –provisionalment, això sí– de Formentera i d'Eivissa. El 16 del mateix mes, una expedició comandada per Alberto Bayo des de Maó desembarcà pels voltants de Portocristo i els milicians romangueren en aquest sector de l'illa fins que el govern central en va ordenar el reembarcament el 3 de setembre.

Aquesta circumstància explica el fet que, de facto, les autoritats colpistes mallorquines, durant l'esmentat període inicial de la contesa, gaudissin d'autonomia en relació amb la resta del territori controlat pels revoltats, tenint en compte, a més, que Franco no esdevingué cap del nou estat fins l'1 d'octubre.

La Junta de Defensa Nacional de Burgos, organisme provisional de govern de la zona revoltada, va començar a prendre mesures en contra de les disposicions educatives republicanes el 4 de setembre amb una ordre publicada en el *Boletín Oficial de la Junta Militar de Burgos* que suprimia l'ensenyament laic i la coeducació. S'hi especificava, així mateix, que «Los textos escolares no se opondrán a la moral cristiana.» Dies després, es reinstaurava a les escoles nacionals l'ensenyament de la religió i de la història sagrada.⁴³

42 **María Rosa Liarte Alacaine**, «La Iglesia y la guerra civil española». A: *Revista de claseshistoria*. Publicación digital de Historia y Ciencias Sociales, article núm. 46, 29/IX/2009, (en línia) (consulta 25/03/16). Disponible a:

<http://www.claseshistoria.com/revista/2009/articulos/liarte-iglesia-guerracivil.pdf>

43 **Santiago Miró Fernández**, *Maestros depurados en Baleares durante la Guerra Civil*. Palma: Lleonard Muntaner, 1998, p. 10.

Un dels llibres que es publiquen el 1936 dedicat a l'adoctrinament dels infants a les escoles primàries públiques és el *Catecismo Anticomunista* (Texto para las escuelas primarias, Palma, 1936) del canonge Andrés Coll. El llibre consisteix en uns qüestionaris que, suposadament, contesta un escolar. En el capítol II titulat *Doctrina del Comunismo* s'hi pot llegir:

P: ¿Qué consecuencias acarrea esta doctrina (el comunismo)?

R: Tres principales.

P: ¿Cuáles son?

R: Rechaza la Iglesia Católica a la que persigue con saña.

P: ¿Qué dice el comunismo libertario (sic) acerca del matrimonio?

R: Niega el matrimonio católico y proclama el amor libre.

P: ¿Qué dice que es la familia?

R: Que es sólo una unión consentida, pero no perpetua.

L'Església començava a recuperar, paral·lelament, la presència pública que havia perdut, si més no en part, durant els anys de la República. En aquest sentit, n'és un exemple l'acte que es va organitzar el 4 d'octubre de 1936 a la Seu i a pobles en ocasió de la benedicció dels crucifixos que s'havien de col·locar a les escoles. A la catedral de Palma, amb l'assistència de més de 2.500 infants se'n beneïren cinquanta.⁴⁴

A l'acte hi assistiren les autoritats i representacions de les organitzacions juvenils creades pel nou règim *Milicias Juveniles de Falange* i *Pelayos*. Els escolars, portant la bandera bicolor, entraren en formació i varen fer seure, les nines, el cap cobert amb vel, a la dreta de l'altar i els nins a l'esquerra. Els infants reberen una postaleta amb aquest text:⁴⁵

¡Niño Español y Cristiano! Despojada tu Escuela de sus dos más ricos tesoros, el Santo Crucifijo y la Bandera de tu Patria, la España Nueva, que se levanta te los descubre gozosa en este día de Gloria y quiere que pienses en la grandeza que encierra este Crucifijo y esa Bandera.

Uns dies més tard, en la circular número 201 del dia 14 del mateix mes publicada en el BO del Bisbat de Mallorca del dia 15, el bisbe exhortava els capellans de les parròquies a establir l'anomenada Missa escolar destinada als nins per a complementar l'ensenyament religiós rebut als

44 **Bernat Sureda Garcia**, «L'educació a Mallorca a l'època de la Guerra Civil: els canvis a la cultura escolar». A: *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, núm. 12 (juliol-desembre 2008), p. 80 (en línia) (consulta 30/03/16). Disponible a: <http://www.raco.cat/index.php/EducacioHistoria/article/viewFile/222904/303708>

45 *Ibidem*, p. 81.

col·legis.⁴⁶

L'Església, així mateix, participava en totes les celebracions dels cossos d'ordre públic i els militars. Els actes solien ser sempre els mateixos amb la celebració d'una missa i la desfilada de les autoritats polítiques, militars i eclesiàstiques.⁴⁷

El diari *La Almudaina* del 7 de març del 1937, en la seva pàgina 4, recollia la inauguració del nou local de la Falange d'Alcúdia. Una notícia que reflecteix molt bé el grau de simbiosi que hi havia entre les autoritats polítiques i religioses en el marc del nacionalcatolicisme del nou Estat.

Las autoridades eclesiásticas, militares y civiles ocupan la presidencia. El himno de Falange resuena magestuoso (sic). El cura párroco don Juan Enseñat, ayudado de un «Flecha» y los vicarios Rdos señores Ordinas y Perelló efectúan la bendición de la bellísima imagen del Sagrado Corazón. [...] El señor Cura Párroco pronuncia una vibrante alocución llena de radiante patriotismo y termina animando a las falangistas a seguir por el camino emprendido para hacer de Alcudia una ciudad culta y cristiana y de España una nación católica, grande y libre. Una cálida ovación corona su bello discurso Resuenan espontáneos vivas al Sagrado Corazón, a Franco y Falange que son contestados por el numeroso público con delirante entusiasmo.

¡ARRIBA ESPAÑA!

En aquest treball em referiré a les principals disposicions que en matèria d'ensenyament prengueren la Junta de Defensa Nacional, la Junta Técnica del Estado,⁴⁸ el primer govern de Franco i les que adoptaren les autoritats de l'illa com ara la Inspección Provincial de Primera Enseñanza de Baleares. Faré referència, igualment, a les intervencions més importants de les autoritats eclesiàstiques espanyoles i mallorquines durant aquest període.

El llibre de Josep Massot i Muntaner *Església i Societat a la Mallorca del segle XX*, la memòria d'Antoni Queglas Cifre *Canvi i permanència en un municipi de Mallorca: la Segona República, la Guerra Civil i els primers anys de la postguerra a Sóller (1931-1945)* així com l'obra d'Hilari Raguer *La espada y la cruz* són fonts que ens informen del paper jugat per l'Església aquells anys.

46 **Josep Massot i Muntaner**, *Església i Societat a la Mallorca del segle XX*. Barcelona: Curial, 1977, p. 198.

47 **Antoni Queglas Cifre**, *Canvi i permanència en un municipi de Mallorca: la Segona República, la Guerra Civil i els primers anys de la Postguerra a Sóller (1931-1945)*. Memòria de tercer cicle. UIB.

48 Organisme substitutiu de la Junta de Defensa Nacional que començà a funcionar l'1 d'octubre de 1936. En el seu si hi havia la Comisión de Cultura y Enseñanza. Va perdurar fins al gener del 1938. «La administración educativa en España (1812-1939)». A: *Instituto de Formación del Profesorado, Investigación e Innovación Educativa (IFIIE)*. Ministerio de Educación, Cultura y Deporte (en línia) (consulta 01/04/16). Disponible a: <http://www.educacion.gob.es/cide/jsp/plantilla.jsp?id=arch03a&contenido=/espanol/archivo/docheducacion/adeducativa/adeducativa13.htm>

Una de les causes adduïdes en gran part dels expedients dels mestres que en justificaven la sanció era el fet d'orientar l'ensenyança en sentit «disolvent» o de ser «irreligioso». Les esmentades primeres disposicions en matèria educativa i les que aniran fent-se públiques posteriorment seran el marc en què es mouran els organismes depuradors i sobre les quals es basaran les decisions. És, precisament, l'actuació de les comissions de depuració el que constitueix el nucli d'aquest estudi.

A Mallorca, ja el setembre del 1936 (abans que les comissions com a tals fossin creades per la Comisión de Cultura y Enseñanza de Burgos el març del 1937) es va posar en marxa una comissió de depuració. Aquesta és una de les singularitats, de fet, del procés depuratiu illenc. La comissió provisional la presidí Alfredo Llompart i n'era l'inspector en cap Joan Capó i Vallsdepadrines (Felanitx, 1888 - Palma, 1952).

El 7 d'octubre, una circular del governador civil, José Rubí Rubí, aplica les normes rebudes en matèria de presència de la religió en els centres escolars.⁴⁹ José Rubí Rubí durà poc en el càrrec i fou substituït a l'octubre per Mateo Torres Bestard d'ideologia falangista, l'arribada del qual va comportar un enduriment de la repressió en contra de diferents sectors de la societat civil, també en el cas dels mestres.

En aquest apartat es tractarà de la composició de la comissió, de com funcionava el procés i se'n valorarà l'abast. Les fonts a què es recorrerà seran l'Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears així com un seguit d'articles apareguts en el número 117 de la revista *Pissarra*, de setembre-octubre 2004. En concret, «Els inicis de la repressió al magisteri balear» de Joana Estelrich Blanch, «Mestres republicanes depurades a les Balears: la foscor del pensament, la crueltat de les sancions» de Joana Maria Roque Castro i «Els tribunals depuradors del magisteri nacional» de Jaume Serra Barceló.

El segon procés de depuració es va iniciar el març del 1937 durarà fins al desembre del 1943. La Comisión Depuradora Provincial era presidida pel capellà i catedràtic de llatí de l'Institut Ramon Llull, Bartolomé Bosch Sansó (Palma, 1893-1968). Aquesta segona comissió funcionarà segons les normes establertes a tota l'Espanya nacional, a les quals es farà referència així com també a les que s'adoptin en l'àmbit local.

49 **Bernat Sureda Garcia**, «L'educació a Mallorca a l'època de la Guerra Civil: els canvis a la cultura escolar» A: *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, núm. 12 (juliol-desembre 2008), p. 65-90 (en línia) (consulta 26/03/16). Disponible a: <http://www.raco.cat/index.php/EducacioHistoria/article/viewFile/222904/303708>

El nou règim pretenia posar fi a la influència que la Institución Libre de Enseñanza i els corrents de renovació pedagògica havien tingut a l'escola. De fet, es considerava que un ensenyament que se n'inspirés era de caràcter «disolvent» i els mestres sospitosos d'impartir-lo eren mereixedors de sanció. Com també ho era, òbviament, haver militat o col·laborat amb partits d'esquerra, anarquistes catalanistes, en sindicats, no complir amb les obligacions que prescriu la religió catòlica i no seguir una moral i estil de vida que hi estigués d'acord.

La Comisión Depuradora Provincial demanava de cada mestre o mestra informes del comportament (privat i públic) al capellà, al batlle, al comandant de la Guàrdia Civil i a un pare de família de reconeguda solvència moral. No es requeria, per contra, la declaració particular del docent, però tenia dret a fer un ple de descàrrecs.⁵⁰

La Comisión Depuradora Provincial obtenia informació sobre la conducta professional del docent, sobre la religiosa, la social i particular, sobre si havia format part d'associacions secretes, quines actuacions polítiques havia desenvolupat, quina era l'orientació de l'ensenyament que impartia i si havia simpatitzat amb partits nacionalistes. Tota aquesta documentació s'enviava, posteriorment, a Burgos, seu del tribunal estatal.⁵¹

Les fonts a què es recorre en aquest apartat són el llibre de Santiago Miró Fernández *Maestros depurados en Baleares durante la Guerra Civil*, a la documentació sobre expedients de l'Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears (AMEIB), a l'article de Bernat Sureda Garcia «L'educació a Mallorca a l'època de la Guerra Civil: els canvis a la cultura escolar», publicat en *Educació i Cultura: Revista d'Història de l'Educació* el 2008, la sèrie *Memòria Civil* del diari *Baleares* publicada el 1986 i 1987, i a l'article de Jaume Serra i Barceló «Els tribunals depuradors del magisteri» de la revista *Pissarra*, aparegut en el número 117 de setembre-octubre de 2004.

L'estudi vol fer èmfasi en els casos de mestres expedientats per qüestions de moralitat i manca de religiositat i, per això, s'examinaran els casos de docents com ara el mestre Alaiz o la mestra Caridad Martí, entre d'altres, gràcies, bàsicament, a la documentació de l'Arxiu i Museu d'Educació

50 **Aulí Ginard, Antoni; Cánovas Salvà, Joan; Soler Capó, Jaume**, *La depuració del magisteri. Mestres del municipi de Llubí (1935-1940)*. AMEIB. Arxiu Museu de l'Educació de les Illes Balears (en línia) (consulta 28/03/16). Disponible a: <http://www.caib.es/sacmicrofront/archivopub.do;jsessionid=A0660E4E26036C506FE274A82BD00234?ctrl=MCRST103ZI140283&id=140283>

51 *Ibidem*.

de les Illes Balears (AMEIB). També s'esmentaran casos recollits en el llibre de Santiago Miró Fernández *Maestros depurados en Baleares durante la Guerra Civil* en el capítol XIII «Maestros poco ejemplares».

Una de les acusacions més greus que es podia fer contra un docent era el conjunt de les relacionades amb el seu comportament religiós. I cal dir que es consideraven delictives totes les accions realitzades des del 1934, entre les quals, el compliment de la legislació com ara la retirada del símbols religiosos o la prohibició de l'ensenyament del catecisme.⁵²

La cosa anava tan lluny que, de fet, es considerava que un mestre que en la seva vida privada no seguia la moral catòlica havia de ser per força d'ideologia esquerrana. Així es podia acusar una mestra per pujar tota sola a cotxes d'homes, es podia acusar una parella pel fet d'haver-se casat només civilment, etc.⁵³

Els casos anteriorment mencionats, el del mestre Alaiz i el de la mestra Caridad Martí, són il·lustratius, així mateix, de la doble vara de mesurar en aquest tema segons que es tractés d'homes o de dones. Aquesta era una constant en tota l'Espanya nacional. Així el comissari cap de Sevilla informava d'una mestra de la ciutat en aquests termes: «lista negra, consejo, actividades revolucionarias, inmoral, enemiga de la religión, comunista y ramera».⁵⁴

Qualsevol indicatiu de vida «desordenada» o d'acte «immoral» era suficient perquè la Comissió Depuradora sancionés el mestre o la mestra i que optés per reeducar-lo amb un càstig exemplar. Aquest és el cas, per exemple, de Nieves Piqué, de l'escola de Montuïri, de la qual es deia que la conducta particular «deja mucho que desear» sense especificar res més.⁵⁵

52 **Jaume Serra i Barceló**, «Els tribunals depuradors del magisteri». A: *Pissarra*. Revista d'Ensenyament de les Illes, núm. 117, setembre-octubre 2004, 25.

53 *Ibidem*, p, 25.

54 **Francisco Morente Valero**, «La muerte de una ilusión: el Magisterio español en la Guerra Civil y el primer franquismo». A: *Historia y Comunicación Social*, 2001, núm. 6, p. 199 (consulta 04/04/16). Disponible a: [/revistas.ucm.es/index.php/HICS/article/viewFile/HICS0101110187A/19503](http://revistas.ucm.es/index.php/HICS/article/viewFile/HICS0101110187A/19503)

55 **Santiago Miró Fernández**, «Maestros poco ejemplares». A: *Maestros depurados en Baleares durante la Guerra Civil*. Palma: Leonard Muntaner, 1998, p. 131.

3. LA DEPURACIÓ «NACIONAL» DELS DOCENTS A LES BALEARS PER QÜESTIONS DE MORALITAT

La primera mesura que en l'àmbit educatiu prengueren els revoltats a Mallorca va ser la circular del governador civil Antonio Álvarez-Ossorio del 1r de setembre del 1936 en virtut de la qual se susprenien tots els òrgans que regulaven l'ensenyament primari alhora que es rellevava del càrrec el conjunt dels directors dels centres. La circular, obligava, així mateix, els mestres a informar de la seva situació i a mostrar públicament adhesió al Movimiento Nacional.⁵⁶

En el marc de la Guerra Civil, les mesures depuratives afectaren tots els funcionaris de l'Estat, inclòs el personal administratiu i subaltern així com els funcionaris municipals i els treballadors relacionats o inscrits en institucions o organismes oficials com ara el personal dels ajuntaments, ministeris, jutges, policies, etc.

A les Balears, Mallorca va patir dos processos franquistes de depuració de mestres: el primer dels quals, de setembre a febrer del 1937 i el segon, de març del 1937 a desembre del 1943. A Eivissa i Formentera, de la seva banda, tingueren una triple repressió. La primera, duta a terme pels nacionals, fou relativament suau del 19 de juliol al 8 d'agost; la segona, durant l'ocupació republicana des de l'endemà fins al 20 de setembre i una tercera quan tropes des de Mallorca reincorporaren les Pitiüses al bàndol franquista amb una gran duresa. Menorca, per contra, va romandre a la zona republicana fins al febrer del 1939 i experimentà una doble repressió: la de les autoritats del Frente Popular i la que portaren a terme els nous dirigents de l'illa a partir d'aquella data quan fou incorporada a l'Espanya de Franco.

A Mallorca, la persecució contra els docents que s'havien significat per la seva identificació amb els postulats de la Institución Libre de Enseñanza, els nous corrents pedagògics, els partits d'esquerra o el nacionalisme va començar, de manera no oficial, des del mateix mes de juliol del 1936 encara que en les primeres setmanes no fou sistemàtica.

L'estigmatització de la Institución Libre de Enseñanza pels revoltats és particularment significativa en matèria de moralitat. És molt il·lustratiu el que afirma al respecte Enrique Suñer Ordóñez (1878-

56 **Joana Estelrich Blanch**, «Els inicis de la repressió al magisteri». A: *Pissarra*, núm. 117, setembre-octubre 2004. (en línia) (consulta 08/04/16). Disponible a: http://ibdigital.uib.es/greenstone/collect/pissarraVolums/index/assoc/pissarra/_2004n11.dir/pissarra_2004n117.pdf

1941) metge psiquiatre i escriptor en el seu llibre del 1937 *Los intelectuales y la tragedia española*. (SUÑER, 1937:1):

Por desdicha, los resultados de su labor [es refereix a Francisco Giner de los Ríos, fundador de la ILE] fueron fatales para España, y esto por dos motivos: el primero, porque al arrancar del alma del niño la creencia en Dios, destruyó el principio de toda moralidad, en la vida práctica de muchos de los que siguieron más tarde las enseñanzas institucionistas; el segundo, porque fundó una secta que, simplemente por serlo, ha dañado inmensamente a la Patria.

El 29 d'agost de 1936, l'òrgan oficial de Falange Española de las JONS a les Balears, *Aquí estamos*, publicava en primera plana un article titulat «Revolución y educación» que deixava ben a les clares quins eren els sentiments dels revoltats envers els mestres institucionistes i quins plans tenien per a l'ensenyament.⁵⁷

Hubo asesinos que mataban el alma. Su obra tuvo su foco en las logias de la Institución Libre de Enseñanza, salvaguardadas por la Liga de los Derechos del Hombre, que sólo chilla cuando la verdadera justicia quiere aplicar castigos a los culpables. De aquellas instituciones salieron los discípulos que sirvieron de avanzadas en las Escuelas Normales. Y de éstas un de núcleo de maestros incapaces de elevar la moral del niño. Aquello pasó, murió, para no resucitar. [...] Los niños no pueden ni deben estar un día más en manos de maestros falaces, de maestros de todas las situaciones. Nuestras colonias escolares deben ser dirigidas por maestros cuyo historial sea nítido.

El 13 d'agost s'enviaven a la Comandancia Militar de Baleares les llistes de professors i de personal administratiu i subaltern que havien prestat la seva promesa d'adhesió al Movimiento Salvador.⁵⁸ El dia 19 es publicava una Ordre en el *Boletín Oficial de la Junta de Defensa Nacional de España* en virtut de la qual els batlles havien d'informar els rectors sobre la conducta politicosocial i sobre l'educació moral dels mestres.⁵⁹

Un punt d'inflexió, però, en la intensificació de la persecució dels docents no addictes al nou règim el va constituir el desembarcament de les tropes de Bayo a Portocristo, dies abans, el 16 d'agost. Unes hores més prest, el 15 d'agost, fou detingut Miquel Buades Riber, mestre de Campaner,

57 «Revolución y educación». A: *Aquí estamos*. Órgano oficial de Falange Española de las JONS. Palma, 29 d'agost de 1936.

58 **Santiago Miró Fernández**, *Maestros depurados en Baleares durante la Guerra Civil*. Palma: Lleonard Muntaner, 1998, p. 28.

59 **Carlos de Pablo Lobo**, «La depuración de la educación española durante el franquismo (1936-1975). Institucionalización de una represión». A: *Foro de Educación*, núm. 9, 2007, p. 6 (en línia) (consulta 16/04/16). Disponible a: <http://www.forodeeducacion.com/numero9/013.pdf>

simpatitzant de l'anarcosindicalisme i fundador de l'escola «Decroly» i el 27 del mateix mes a prop de la possessió de Raixa va ser assassinat per una colla de falangistes Fernando Leal Crespo (Madrid, 1896 - Mallorca, 1936), inspector de Primera Ensenyança.

Leal havia ordenat en temps de la República la clausura de moltes escoles de monges. Aquest fet va provocar crispació i actes de violència en alguns pobles, segons Antoni Nadal. L'afirmació de Nadal palesa que la persecució dels mestres no tan sols tenia un rerefons polític o ideològic, que és la hipòtesi central d'aquest treball, sinó que hi havia un interès econòmic per part de sectors educatius vinculats a l'Església. Leal era, així mateix, membre del tribunal qualificador de les proves d'ingrés en el magisteri. En aquest sentit en una nota necrològica publicada en el butlletí *Mallorca Nova* s'hi insinua que en l'exercici d'aquesta darrera funció. Fernando Leal pogué concitar l'odi i l'aversion dels joves falangistes en contra seva.⁶⁰

El 19 d'agost la Junta de Defensa Nacional de España va aprovar la primera mesura depuradora segons la qual els batlles havien d'enviar un informe al Rectorat del Districte Universitari corresponent en què es retés compte de les activitats i conducta dels mestres. Un informe a partir del qual, el rector, per decisió individual, prenia i imposava la sanció que consistia en la separació del càrrec en cas de culpabilitat.⁶¹

L'1 de setembre, el governador civil, Antonio Álvarez Ossorio, envià una circular en què es prenen mesures en relació a l'ensenyament «en tanto el Gobierno Nacional dicte las órdenes pertinentes que regularicen la vida escolar». La circular suspenia tots els organismes que intervenien en la Instrucció Pública com ara el Consell Provincial de Primera Ensenyança i els consells locals. Per substituir-los es creà, en una altra circular del dia 12, una comissió que depenia directament del governador, la Comisaría General de Enseñanza, presidida per ell. Els mestres havien de «patentizar su entusiasta adhesión al movimiento salvador de España» ratificant la que ja s'havia demanat amb caràcter general a tots els funcionaris.⁶²

60 **Antoni Nadal**, «Fernando Leal Crespo». A: *Fideus republicans*. Biografies. (consulta 08/04/16). Disponible a: <http://www.fideus.com/biografiesF%20-%20leal%20-%20crespo.htm>

61 **Carlos de Pablo Lobo**, «La depuración de la educación española durante el franquismo (1936-1975)». A: *Foro de Educación*, núm. 9. 2007, p. 208 (en línia) (consulta 10/04/16). Disponible a: <http://www.forodeeducacion.com/numero9/013.pdf>

62 **Bernat Sureda Garcia**, «L'educació a Mallorca a l'època de la Guerra Civil: els canvis a la cultura escolar» A: *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, núm. 12 (juliol-desembre 2008), p. 73 (en línia) (consulta 09/04/16). Disponible a: <http://www.raco.cat/index.php/EducacioHistoria/article/view/222904>

El dia 4 de setembre una Ordre de la *Junta de Defensa Nacional de España* disposava la supressió de l'ensenyament laic i de la coeducació tot establint la «necesaria separación de sexos». Una circular de la Inspección Provincial de Segunda Enseñanza del 22 d'octubre la desenvolupava a les Balears en els termes següents:

Siguiendo las saludables orientaciones del Gobierno Nacional y las normas que siempre han trazado su pedagogía en la educación de la juventud, queda prohibido en todos los Centros de Segunda Enseñanza el regimen de coeducación escolar. Cuidarán, pues, todos los Directores de Institutos y Colegios, oficiales y particulares que, tanto las clases como toda la vida escolar de ambos sexos se desenvuelvan en locales distintos, y donde eso no sea posible, se modificará el horario de modo que haya siempre entre los mismos la debida separación.⁶³

Una altra Ordre del dia 22 del mateix mes estipulava que en els col·legis s'hi havia d'impartir una conferència setmanal sobre temes fonamentals de cultura religiosa als alumnes del primer i del segon curs.⁶⁴

A Mallorca, la constitució del primer tribunal depurador fou anunciada en el número extraordinari del *Boletín Oficial de la Provincia* del 19 de setembre d'aquell any. El presidia el tradicionalista Alfredo Llompart i n'era inspector Joan Capó. Un tercer membre n'era Mateo Torres Bestard, que després seria governador civil i el darrer integrant era Antonio Nicolau. La circular del Govern Civil estipulava, així mateix, que el tribunal podia ampliar informació tot sol·licitant les dades que estimés oportunes a les persones i entitats que els poguessin ser d'ajuda. Del resultat de la seva acció havien de retre compte a la Comisaría General de Enseñanza en Baleares. En realitat es tractava d'una autodepuració ja que cada mestre rebia les fitxes i s'encarregava ell mateix d'emplenar-les per a remetre-les, seguidament, al tribunal. L'abast d'aquest primer procés depuratiu va ser relativament limitat ja que, d'un total de 577 mestres, foren declarats no aptes 147, és a dir, un 25,47%.⁶⁵

L'octubre va ser un mes de canvis en l'Espanya revoltada. Franco esdevingué el dia 1 cap de l'Estat i la Junta de Defensa Nacional de España fou substituïda per la Junta Técnica del Estado la qual comptarà amb una Comisión de Cultura y Enseñanza, presidida per José María Pemán que tenia,

63 **Jean Schalekamp**, *Mallorca any 1936 d'una illa hom no en pot fugir*. Palma: Prensa Universitaria, 1981, p. 163.

64 **Hilari Ragner Suñer**, *La espada y la Cruz (La Iglesia 1936-1939)*. Barcelona: Bruguera, 1977, p. 56.

65 «La depuració del Magisteri. Mestres del municipi de Sineu». A: Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears (AMEIB), p. 16 (en línia) (consulta 12/04/16). Disponible a: <http://www.caib.es/sacmicrofront/archivopub.do?ctrl=MCRST103ZI188314&id=188314>

entre altres tasques, la «limpieza y depuración ideológica de los docentes».⁶⁶

El 7 d'octubre s'instaura la classe obligatòria de religió en el batxillerat mitjançant un Decret que tornava a l'exercici actiu, a més, els professors que l'Ordre del 29 de març del 1932 havia deixat en excedència forçosa.⁶⁷ Les mesures preses per Junta de Defensa Nacional, primer i per la Comisión de Cultura y Enseñanza de la Junta Técnica del Estado, després, tenien com a objectiu liquidar el conjunt de reformes educatives impulsades pels governs de la República. Així, les mesures democratitzadores de les estructures educatives foren suprimides com ho va ser el Plan Profesional del Magisterio, les normatives sobre bilingüisme, laïcisme i coeducació així com tota la legislació que limitava l'actuació de l'Església en el camp de l'ensenyament. Es rebutjava, igualment, tota la moderna pedagogia per «extranjerizante» i es maldava pel retorn a l'ensenyança més tradicional tant en els mètodes com en els continguts.⁶⁸

El 13 d'octubre, el governador civil de les Balears dissolia els càrrecs de la Comisaría General de Enseñanza, els quals eren substituïts pels delegats-rectors de l'Institut de Palma, de l'Escola de Comerç, l'Escola d'Arts i Oficis, el Conservatori i l'Inspector Jefe de Primera Enseñanza. El delegat-rector de l'Institut esdevenia, alhora, inspector de la resta d'instituts de la província.⁶⁹

L'octubre del 1936 va ser, igualment, un mes en què l'escola nacionalcatòlica va rebre un fort impuls. El dia 15, una circular de la Junta Técnica del Estado de Burgos ordenava als mestres que dediquessin mitja hora diària a una «lección ejemplar en la que se ensalcen las virtudes que deben fundamentar el fondo moral y patriótico a base de ejemplos que estimulen a los niños sentimientos de emulación».⁷⁰

Una setmana després les autoritats franquistes per Ordre del 22 d'octubre publicada en el *Boletín Oficial de la Junta de Defensa Nacional de España*, havien establert que als centres d'ensenyament secundari es fes una conferència de cultura religiosa als alumnes de primer i segon curs. A finals de mes, l'aleshores inspector provincial de segon ensenyament a Balears, el capellà Bartolomé Bosch

66 *Ibidem*, p. 18.

67 **Hilari Ragner Suñer**, *La Espada y la Cruz (La Iglesia 1936-1939)*. Barcelona: Bruguera, 1977, p. 60.

68 **Francisco Morente Valero**, «La muerte de una ilusión: el Magisterio español en la Guerra Civil y el primer franquismo». A: *Historia y Comunicación Social*, núm. 6, 2011, p. 193 (en línia) (consulta 09/04/16). Disponible a: revistas.ucm.es/index.php/HICS/article/viewFile/HICS0101110187A/19503

69 *Ibidem*, p. 30.

70 *Última Hora*, 16/X/1936.

Sansó, creu que no s'ha d'esperar més per a resoldre la càtedra de religió als instituts i per incloure-hi l'ensenyament de la religió i la moral catòlica entre les assignatures obligatòries dels tres primers cursos de batxillerat i, com a voluntària en els quatre últims en tots els centres de secundària. Els arguments que dóna l'inspector palesen el model d'escola que vol aplicar:

Tanta sangre derramada sobre el suelo sería inútil, si, reincidiendo en las mismas culpas, quisiéramos edificar la grandeza de la España futura, prescindiendo de la Religión, fundamento insustituible de la Moral y de la prosperidad de un país. No es posible hablar de una España grande, una y libre prescindiendo de la Religión Católica, pues, España o no será, o será católica. Si desde los Centros de enseñanza se ha hecho la revolución comunista, des de (sic) los mismos se ha de hacer la contrarrevolución, poniendo por cimientos de España las verdades eternas del Enviado de Dios para salvar a los pueblos.⁷¹

El 24 del mateix mes Mateo Torres Bestard arriba al Govern Civil de Balears, la qual cosa suposa un salt qualitatiu en l'espiral repressiva. Una setmana més tard decretava la creació d'una comissió per a la depuració del personal dels centres d'ensenyament secundari i professional i s'avançava, així, al decret de depuració de les autoritats de Burgos del novembre.

Tres dies després, el 27, l'inspector de Primer Ensenyament, Luis María Mestras Martí, adreçà una circular a tots els mestres nacionals en la qual es recordava que «La España nueva requiere que la escuela sea esencialmente católica y patriótica. Es necesario por el esfuerzo de todos forjar en la Fragua de la Escuela una generación creyente y patriótica» i s'hi exhortava a intensificar la formació religiosa de la infantesa.⁷²

El dia 30, el *Correo de Mallorca* publicava una disposició del governador civil per la qual se susprenien 24 escoles nacionals als pobles i llogarets de Mallorca i a Palma se'n creaven 17, més 3 de suplents, un total de vint escoles a la ciutat. Aquesta política, sosté Bartomeu Mulet Trobat en *Societat i educació, una interpretació sociològica* (Mulet Trobat, 1999) a la pàgina 133, obeïa, possiblement, a interessos privats en el sentit de depurar persones vinculades a la «subversió» i possibilitar així la introducció d'una nova política educativa lligada als interessos conservadors i caciquils i a l'Església a través dels ordes religiosos. En la línia de la hipòtesi d'aquest estudi, Mulet ve a dir que s'eliminava la competència que suposava per a aquells l'escola pública.

71 **Bernat Sureda Garcia**, «L'educació a Mallorca a l'època de la Guerra Civil: els canvis a la cultura escolar» A: *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, núm. 12 (juliol-desembre 2008), p. 84 (en línia) (consulta 11/04/16). Disponible a: <http://www.raco.cat/index.php/EducacioHistoria/article/view/222904>

72 **Josep Massot i Muntaner**, *Església i Societat a la Mallorca del segle XX*, p. 154.

Al marge de la repressió legal, l'exercida per escamots més o menys incontrolats seguia provocant víctimes entre els docents i així el 3 de novembre va ser assassinat al cementiri de Palma el catedràtic Josep Maria Olmos Escobar.⁷³

El 10 de novembre la Junta Técnica del Estado establia l'ordre que posava en marxa el funcionament de l'entramat administratiu de les comissions de depuració del personal docent. Amb la creació d'aquestes comissions depuradores es pretenia «una revisión total y profunda en el personal de Instrucción Pública» com a tràmit previ a «una reorganización radical y definitiva de la enseñanza, extirpando así de raíz esas falsas doctrinas que con sus apóstoles han sido los principales factores de la trágica situación de nuestra Patria».⁷⁴

L'ordre del 8 de novembre disposava la creació de quatre comissions depuradores:

Comissió A: universitat, d'àmbit estatal.

Comissió B: escoles tècniques superiors, també d'àmbit estatal.

Comissió C: instituts, escoles normals, de comerç, d'arts i oficis, de treball, inspecció d'ensenyament primari, i secció administrativa, d'àmbit provincial.

Comissió D: magisteri, també d'àmbit provincial i instrument de repressió del magisteri illenc.⁷⁵

El dia 8 de novembre es crea oficialment, doncs, la Comisión Depuradora Provincial, que comença a funcionar el 3 d'abril del 1937. Estava formada per Bartolomé Bosch Sansó, que n'era el president –era capellà, catedràtic de llatí i director de l'Institut Ramon Llull–; per Luis María Mestras, inspector en cap que, passat un temps, fou detingut i empresonat; per José Ramis d'Ayreflor, vocal, president de l'Asociación Católica de Padres de Familia; per Rafael de Ysasi Ransomé, vocal, coronel d'artilleria retirat i persona «de reconocida solvencia moral y técnica» i, finalment, per Gabriel Morell Font, vocal «de reconocida solvencia moral».⁷⁶

La Comissió va començar a funcionar quan feia poc que José Ramis d'Ayreflor havia estat nomenat delegat a les Balears de la Comisión de Cultura y Enseñanza per a temes relacionats amb

73 «Ixent cultural, Cronologia mallorquina». A: *Ixent*. Revista d'estudis i comunicacions socials (en línia) (consulta 17/04/16). Disponible a: <http://www.ixent.org/1936setembre.html>

74 **Joana Estelrich Blanch**, «Els inicis de la repressió al magisteri». A: *Pissarra*, núm. 117 (setembre-octubre) 2004, p. 8. Sindicat de Treballadors i Treballadores de les Illes Balears. (en línia)(consulta 10/04/16). Disponible a: http://ibdigital.uib.cat/greenstone/collect/pissarraVolums/index/assoc/pissarra/_2004n11.dir/pissarra_2004n117.pdf

75 *Ibidem*.

76 «La depuració del Magisteri. Mestres del municipi de Sineu». A: Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears (AMEIB), p. 19 (en línia) (consulta 14/04/16). Disponible a: <http://www.caib.es/sacmicrofront/archivopub.do?ctrl=MCRST103ZI188314&id=188314>

l'orientació religiosa i moral de l'ensenyament, cosa que va succeir el 5 de març.⁷⁷ La Comissió Depuradora demanava de cada persona (mestre/a) informes del comportament (privat i públic) al capellà, batlle, comandant de la Guàrdia Civil i a un pare de família de reconeguda solvència moral del poble o ciutat on estava l'escola. En aquest procés no hi figurava la declaració particular del docent, però tenia dret a fer un plec de descàrrecs.

Hilari Ragner i Suñer en la seva obra *La Espada y la Cruz (La Iglesia 1936-1939)* sobre el poder i la rellevància del paper dels capellans –i de l'Església en general– durant la contesa afirma el següent (RAGUER SUÑER, 1977: 15): «En la España de la Cruzada, la vida de un hombre podía depender del aval de un sacerdote.»

En la mateixa línia Francisco Espinosa Maestre, Conxita Mir i Francisco Moreno Gómez en el seu llibre *Morir, matar, sobrevivir. La violencia en la dictadura de Franco* afirmen (2002: 33):

No se conoce régimen autoritario, fascista o no, en el siglo XX y los ha habido de diferentes colores e intensidad, en el que la Iglesia asumiera una responsabilidad política y policial tan diáfana en el control social de los ciudadanos. Ni la Iglesia protestante en la Alemania nazi, ni la católica en la Italia fascista. Y en Finlandia y en Grecia, tras las guerras civiles, la Iglesia luterana y ortodoxa sellaron pactos de amistad con esa derecha vencedora que defendía el patriotismo, los valores morales tradicionales y la autoridad patriarcal en la familia. Pero en ninguno de esos dos casos llamaron a la venganza y al derramamiento de sangre con tanta crueldad y violencia como la española.

En general, els informes rebuts pels capellans solien ser d'una gran duresa i intransigència, la qual cosa no tan sols passava a les Balears sinó també a altres províncies on els reports negatius subscrits pels clergues en contra dels mestres dupliquen gairebé el total dels expedients rebuts per les Comissions Depuradores. Santiago Miró Fernández hi veu una clara intencionalitat ja que els llocs d'ensenyança ocupats per aquells estaven fins aleshores en joc.⁷⁸

La Comissió Depuradora requeria informació sobre els següents apartats: conducta professional, conducta religiosa, conducta social i particular, actuacions polítiques, orientació de l'ensenyament i en relació a eventuais simpaties amb partits nacionalistes (catalans, bascos, navarresos, gallecs,

77 **Bernat Sureda Garcia**, «L'educació a Mallorca a l'època de la Guerra Civil: els canvis a la cultura escolar» A: *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, núm. 12 (juliol-desembre 2008), p. 77 (en línia) (consulta 11/04/16). Disponible a: <http://www.raco.cat/index.php/EducacioHistoria/article/view/222904>

78 **Santiago Miró Fernández**, *Maestros depurados en Baleares durante la Guerra Civil*. Palma: Lleonard Muntaner 1998, p. 71.

etc.).⁷⁹

Els mestres havien d'explicar també la seva vida privada, la qual era molt més penalitzada en el cas de les dones que en els dels homes i podien tenir certs avantatges si delataven els seus companys, com va passar en el cas de la mestra de Sóller, Caridad Martí.

En menys de dues setmanes la Comissió de depuració ja disposava d'aquests informes. Al cap de poc temps el mestre o la mestra rebia la notificació de la Comisión Depuradora Provincial a través de la qual se li comunicava de què se l'acusava. Des d'aquest moment, el mestre o la mestra podia preparar la seva defensa mitjançant un plec de descàrrecs acompanyat de les declaracions de testimonis.⁸⁰

Segons l'article 2n de l'Ordre de 10 de novembre de 1936, la Comissió Depuradora estava autoritzada a reclamar tots els informes que trobés oportuns a les persones i centres que estimés convenient sobre la conducta del personal els antecedents del qual li calia investigar. La tramitació dels expedients havia de ser secreta, cosa que en la pràctica no es va complir malgrat que la carta enviada a les autoritats en petició d'informació acabés sempre amb la següent amonestació:

Espera, por tanto, esta Comisión, de su reconocido celo y patriotismo, que los informes que se interesan habrán de responder a la más estricta imparcialidad sin recurrir a censurables reservas mentales o sentimentales fuera de lugar y de tiempo, y que sabrá sobreponerse para obrar en justicia y sin apasionamiento, con la mirada puesta sólo en el bien de la educación de la infancia que es la esperanza mejor de la nueva España.

S'imprimiren mil cinc-cents fulls d'aquest text per a ser repartits per les illes sota control franquista.⁸¹

79 «La depuració del Magisteri. Mestres del municipi de Llubí (1935-1940)» A: Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears (AMEIB), p. 24 (en línia) (consulta 12/04/16). Disponible a: <http://www.caib.es/sacmicrofront/archivopub.do?ctrl=MCRST103ZI188314&id=188314>

80 **Joana Estelrich Blanch**, «Els inicis de la repressió al magisteri». A: *Pissarra*, núm. 117 (set.-oct.) 2004, p. 9. Sindicat de Treballadors i Treballadores de les Illes Balears. (en línia) (consulta 10/04/16). Disponible a: http://ibdigital.uib.cat/greenstone/collect/pissarraVolums/index/assoc/pissarra_2004n11.dir/pissarra_2004n117.pdf

81 **Santiago Miró Fernández**, *Maestros depurados en Baleares durante la Guerra Civil*. Palma: Lleonard Muntaner 1998, p. 51.

El 7 de diciembre del 1936, José María Pemán, presidente de la Comisión de Enseñanza y Cultura, enviava una circular a les comissions depuradores en la línia de l'Ordre anterior en què qualificava els mestres institucionistes i laïcistes d'«envenenadores del alma popular, primeros y mayores responsables de todos los crímenes y destrucciones que sobrecogen al mundo y han sembrado de duelo la mayoría de los hogares honrados de España.»⁸²

L'important per a la Comissió era la denúncia en si, vingués d'on vingués i estigués redactada com estigués redactada. Si provenia, però, del clergat, tenia més pes. Molt més que qualsevol informe favorable al mestre depurat, considerat, d'antuvi, com a sospitós. I més sospitós es trobava encara el fet que fos el mateix interessat el que es volgués defensar.⁸³

Pel que fa a les resolucions que podia prendre la Comisión Depuradora Provincial es donava la següent casuística: sense sanció, trasllat a un altre destí (de la mateixa província o d'una altra), jubilació anticipada, inhabilitació per a càrrecs directius i de confiança: «Suspense de empleo y sueldo» (un o diversos períodes) i, finalment, separació definitiva del servei.⁸⁴

Per Ordre del 3 de febrer del 1937, publicada en el BOE del dia 5 –i es reitera en l'Ordre del 21 de juliol, publicada en el BOE del 27– es fixa la data del 31 d'agost com a data final per acabar la feina de les Comissions.⁸⁵

El 3 d'abril del 1937 va tenir lloc la primera reunió de la Comissió Depuradora a l'Institut Ramon Llull de Palma sota la presidència de Bartolomé Bosch Sansó. Dies més tard, el 15 s'emeteren els primers veredictes i es proposà a la Comisión de Cultura y Enseñanza ratificar la suspensió de feina i sou de 144 mestres sancionats per l'anterior comissió.

Santiago Miró dedica el capítol XIII del seu llibre *Maestros depurados en Baleares durante la*

82 «Circular a las Comisiones Depuradoras de la Instrucción Pública» A: *Memoria civil. Mallorca en Guerra (1936-1939)*. *Baleares*. Col·lecció, núm. 48, 30-XI-1986.

83 **Santiago Miró Fernández**, *Maestros depurados en Baleares durante la Guerra Civil*. Palma: Lleonard Muntaner, 1998, p. 108.

84 «La depuració del Magisteri. Mestres del municipi de Sineu (1935-1940)». A: Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears, p. 26 (en línia) (consulta 15/04/16). Disponible a: <http://www.caib.es/sacmicrofront/archivopub.do?ctrl=MCRST103ZI188314&id=188314>

85 «La mestra Caridad Martí, un altre tipus de depuració». A Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears (AMEIB), p. 5 (en línia) (consulta 15/04/16). Disponible a: <http://www.caib.es/sacmicrofront/archivopub.do?ctrl=MCRST103ZI137466&id=137466>

Guerra Civil (Miró Fernández, 1998) als mestres poc «ejemplares» que eren aquells expedientats per la seva conducta privada i moralitat no ajustada a la des patrons del nacionalcatolicisme. Un nacionalcatolicisme que ho impregnava tot i que, amb el pas dels anys, es va anar intensificant com ho palesa el Decret núm. 96 signat per Franco i publicat en el butlletí de la Presidencia de la Junta Técnica del Estado el 15 de març del 1937 que declarava festiu el 8 de desembre, Dia de la Puríssima, «interpretando el espíritu tradicional del pueblo Español».⁸⁶

El mateix dia es publicaven, igualment, els Decrets 248, que convertia en festius el Dijous i el Divendres Sant i el 276 que declarava festiu el dia de Corpus Cristi, tots dos també signats pel Caudillo.⁸⁷

El 9 d'abril del 1937, la Comisión de Cultura y Enseñanza va dictar diverses disposicions que establien que a totes les escoles hi figurés una imatge de Maria, la Mare de Déu i, preferentment, en «la españolísima advocación de la Inmaculada Concepción»,⁸⁸ que durant el mes de maig «siguendo la inmemorial costumbre española», els mestres fessin amb els alumnes l'exercici del mes de Maria amb aquesta imatge, que cada dia de l'any a l'entrada i sortida d'escola saludessin els nins com ho feien «nuestros mayores», amb la salutació «Ave Maria Purísima» i que contestessin els mestres «Sin pecado concebida». Finalment, la 4a disposició estipulava que «mientras duren las actuales circunstancias, los maestros, todos los días, harán con los niños una brevísima invocación a la Virgen para impetrar de ella el feliz término de la guerra.»⁸⁹

Les escoles, a més, havien de fer propaganda de l'actuació missionera de l'Església i els mestres tenien l'obligació d'acudir a cursets de cristiandat i de formació religiosa i patriòtica. Es crearen, així mateix, noves organitzacions per agrupar pares i educadors com la Asociación Católica de Padres de Familia o la Asociación de Maestros Católicos.⁹⁰

En un tal context, qualsevol indicatiu de vida «desordenada» o d'acte «immoral» era suficient perquè la

86 *Presidencia de la Junta Técnica del Estado*, p. 7. Portal Universidad Complutense de Madrid (en línia) (consulta 19/04/16). Disponible a: <http://portal.uclm.es/portal/page/portal/IDP/Codigo%20Guerra%20Civil/1936-1937/1%20julio%201936-1%20agosto%201937/presidencia%20junta%20tecnica%20estad>

87 *Ibidem*, p. 8.

88 **Hilari Ragner Suñer**, *La Espada y la Cruz (La Iglesia 1936-1939)*. Barcelona: Bruguera, 1977, p. 57.

89 *Ibidem*, p. 58.

90 **Bernat Sureda Garcia**, «L'educació a Mallorca a l'època de la Guerra Civil: els canvis a la cultura escolar» A: *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, núm. 12 (juliol-desembre 2008), p. 89 (en línia) (consulta 19/04/16). Disponible a: <http://www.raco.cat/index.php/EducacioHistoria/article/view/222904>

Comissió Depuradora sancionés el mestre o la mestra i que optés per reeducar-lo amb un càstig exemplar. Aquest va ser el cas de la docent de Calvià, María Herrera Estela, a la qual, a banda de no amagar les seves idees esquerranoses, se li retreia «ser su conducta particular bastante libre y, al principio de su estancia en Calvià, llevaba a cabo bailes de los llamados de salón con sus alumnas.»⁹¹ Com a sanció fou separada del servei i donada de baixa de l'escalafó.

Una acusació semblant va recaure, així mateix, sobre la mestra de Sant Llorenç des Cardassar, María del Carmen de la Monja López, «que ha llevado una vida particular muy libre y desarreglada» per la qual cosa la Comissió Depuradora la separa també del servei i la dóna de baixa en l'escalafó de mestres.⁹² L'informe de la Comandància Militar de Sant Llorenç deia textualment d'aquesta docent:⁹³

Es una señorita del avanzado siglo XX, que le gustan los placeres, mujer de mucha libertad, vistiendo pijama fumando pitillos ingleses y sintiendo satisfacción por lucir sus bien marcadas líneas en traje de baño. Deseaba llegara en estío el descanso dominical para marcharse a la playa de Son Servera para disfrutar de las delicias del mar sin ocultarse de la vista de la concurrencia. Estos son los informes adquiridos de las personas salientes de la sociedad de San Lorenzo, pues el que suscribe no ha tenido ocasión de llegar a conocerla.

Un altre informe sobre la docent deia:⁹⁴

Conducta profesional desmoralizadora. Se decía que enseñaba a bailar a los pequeños y que les hizo pedir chocolate a Dios, y como no les venía chocolate a la boca les decía «¿Veis como no existe Dios?» Conducta social escandalosa; frecuentaba cafés, amiga de verbenas y de todos los excesos que en ellas se cometen, llegando al triste estado de borrachez.

Cal tenir en compte que els casos de María Herrera Estela i María del Carmen de la Monja López no eren aïllats ja que devers 30 mestres d'escola van ser represaliades o separades del servei per dur a terme balls de saló amb les alumnes, per mantenir relacions de parella considerades «il·lícites» o ser dones «modernas y libres», com es veurà més endavant.⁹⁵ N'hi hagué, igualment, que veieren

91 **Santiago Miró Fernández**, *Maestros depurados en Baleares durante la Guerra Civil*. Palma: Leonard Muntaner 1998, p. 128.

92 *Ibidem*, p, 128.

93 **Maria Cristina Ferrer González; Maria Pons Adrover**, *Mestres republicanes, Ciutadanes compromeses*. Palma: UIB, 2005, p. 143.

94 *Ibidem*, p. 143.

95 **Albert Herranz Hammer; Joana Maria Roque Company**, *La Segona República a Mallorca. El temps, els fets, els protagonistes*, Palma: Miquel Font editor, 2006, p. 22.

recriminat en el seu expedient el fet de fumar o de nedar en banyador davant tothom.⁹⁶

El càrrec de ser dona «moderna» i «libre» era quelcom de greu en una Espanya en què el model femení era el postulat per Pilar Primo de Rivera:

Hay que volver a poner al hombre los pies sobre la tierra. Y para la mujer la tierra es la familia. Por eso, además de darles a las afiliadas la mística que las eleva, tenemos que apegarlas con nuestras enseñanzas a la labor diaria, al hijo, a la cocina, al ajuar, a la huerta, tenemos que conseguir que encuentre allí la mujer toda su vida y el hombre todo su descanso.⁹⁷

Ben abans, el 20 de juny del 1936, a tres setmanes del cop d'estat, en el diari catòlic *Correo de Mallorca* en un article a la primera plana signat per J. Vaquer titulat «Mujeres modernas» s'hi resumia què entenien per tals els sectors conservadors de la societat. Una concepció que els revoltats farien seva i que utilitarien com a càrrec en les comissions de depuració en contra de nombroses mestres. S'hi podia llegir:

Mas hoy la invasión de las ideas materialistas ha creado un tipo de mujer mal llamada moderna y que no responde sino a la monstruosidad de las mismas doctrinas que la han engendrado. Es el tipo de mujer pagana que con su conducta y su desenfrenado materialismo alardea del vicio de la corrupción y del escándalo. Nacida en la ponzoña del ateísmo, vive a su capricho, a su antojo, sin adornos morales y sin decencia. Y es el origen de todos los males, de todo lo absurdo, de todo lo torcido, ya que relajándose a sí misma, engendra el desorden, destruye la familia, la sociedad y hunde la civilización.⁹⁸

Pedro Torres Torres, mestre de Sant Francesc Xavier (Formentera), va ser igualment separat del servei i donat de baixa. És separat del servei, entre d'altres coses perquè «blasona de anticlerical y ha contraído el matrimonio civil durante el dominio de los Rojos en Ibiza.» Aurelia Castelar Barranquero, mestra d'Eivissa, va tenir la mateixa sort per «llevar vida muy inmoral». Amadeo Martínez Espert, mestre de sa Pobla, fou sancionat per viure «amancebado». Els denunciants declararen pel seu honor:

Conocemos a don Amadeo Martínez Espert, en la actualidad maestro nacional en La Puebla (Mallorca) y con

96 **Isabel Peñarubia i Marquès**, *Moviment feminista i sufragi a Mallorca (Segle XX)*. Palma: Documenta Balear, 2008, p. 37.

97 **Primo de Rivera, Pilar**: *Escritos, Circulares, Discursos*, Madrid, s/f, p. 28. Citada per **María Ángeles Moraga García** a «Notas sobre la situación jurídica de la mujer en el franquismo». A: *Feminismo/s* 12, 2008, p. 233. Repositori Institucional de la Universitat d'Alacant (en línia) (consulta 20/04/16). Disponible a: http://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/11657/1/Feminismos_12_09.pdf

98 *Correo de Mallorca*, 20/VI/1936.

anterioridad del pueblo de Casas-Altas (Valencia), como persona de una conducta moral relajada, de malas costumbres, acérrimo entusiasta de la República nefasta, de ideas izquierdistas y disolvente del hogar.

Els denunciants s'esplaiaven en detalls de la vida del mestre en la seva anterior destinació:

[...] inculcaba a sus alumnos la desobediencia a sus padres, diciéndoles que eran libres y que si les había traído al mundo había sido no por cariño, sino por un placer de ellos. Una cosa tan santa y sagrada como el hogar no existía para él, habiéndolo demostrado al tener en casa, siendo casado y con hijos, una mujer de «querida» con la que hace vida marital, ya que, según informes, su esposa murió a causa de sus malos pasos.⁹⁹

La mestra municipal de Palma, Margarita Escanellas López, va ser acusada, entre d'altres càrrecs, de portar una vida immoral:

Su conducta era irreligiosa e inmoral. De los informes se desprende que era amiga de un maestro de la Escuela Graduada, que se entendían los dos y llegaron a producir escándalo. Que se enteraron en el Ayuntamiento y en Palma siendo público [...] Que, desde joven, su conducta ha sido muy equívoca con el antiguo director de la Graduada, señor Terradas y con otros.¹⁰⁰

Francisca Catany Mascaró, mestra de Finestres Verdes (Palma), va ser separada del servei per simpatitzant de les esquerres i per ser la seva escola, segons notes del president de la Comissió Depuradora, una de les dues úniques d'Espanya en què s'havia establert la coeducació. La coeducació havia estat prohibida en una circular del governador civil del 8 de setembre.¹⁰¹

La mestra Catany era acusada, a més, de fer servir llibres pornogràfics per a ús dels infants, entre els quals *Canciones infantiles* recopilades per María Rodrigo i Elena Fortuny.¹⁰²

Òbviament, això no vol dir que el manual en qüestió fos pornogràfic, però, el fet palesa la gravetat que, en la moral nacionalcatòlica, tenia el càrrec de pornografia. N'és un exponent la notícia del *Correo de Mallorca* amb motiu d'un bombardeig republicà de Palma el 29 de juliol

99 **Santiago Miró Fernández**, *Maestros depurados en Baleares durante la Guerra Civil*. Palma: Lleonard Muntaner 1998, p. 130.

100 *Ibidem*, p. 134-135.

101 **Bernat Sureda Garcia**, «L'educació a Mallorca a l'època de la Guerra Civil: els canvis a la cultura escolar». A: *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, núm. 12 (juliol-desembre 2008), p. 74 (en línia) (consulta 30/03/16). Disponible a: <http://www.raco.cat/index.php/EducacioHistoria/article/viewFile/222904/303708>

102 **Santiago Miró Fernández**, *Maestros depurados en Baleares durante la Guerra Civil*. Palma: Lleonard Muntaner 1998, p. 129.

del 1936:¹⁰³

Los aviones que vinieron a agredir a mansalva el vecindario pacífico cuentan desde ayer, con un doble desdoro. Siendo completamente ineficaz su acción desde el punto de vista militar, se habían dedicado en los días anteriores a causar daño a la población civil; pero ayer quisieron añadir a este deshonor, otro vergonzoso; también se dedicaron a lanzar sobre la población láminas de la más depravada pornografía. A la agresión material han unido la moral. Después de haber violado los más elementales preceptos de humanidad, han faltado a las más simples reglas de la decencia.

El 7 d'octubre del mateix any en un ban del Comandant Militar de Balears, Trinidad Benjumea del Rey, s'hi estipulava:¹⁰⁴

Hago saber: Es cosa bien probada el grado de perversión moral y la depravación a que los enemigos de la Patria han llevado a una parte del pueblo, utilizando la literatura disolvente y pornográfica. Entre aquellos enemigos se encuentra la masonería, el Judaísmo y el Marxismo. Para resolver tan graves daños he resuelto: 1º Prohibir y declarar ilícitos la producción, el comercio, la circulación y la tenencia de libros, periódicos, folletos y toda clase de impresos pornográficos, o de literatura socialista, comunista, libertaria, masónica y, en general, disolvente. 2º Los dueños de establecimientos destinados a la edición o venta de las publicaciones antes citadas las entregarán en un plazo de tres días.

El mestre de Sant Ferran (Formentera), Alfonso Belda García –el cas del qual és recollit en el capítol XXIV del llibre de Miró, dedicat als mestres de les Pitiüses– va ser denunciat en els termes següents:¹⁰⁵

Pasaba las horas de las clases con la señorita maestra. Algunos días juntaban niños y niñas en un mismo salón para dar más libertad a sus frívolos galanteos. Los niños hacían lo que les daba la gana. No les ponía ningún correctivo, y cuando, entre ellos, había algún desafío, les decía que lo habían de hacer los menores con menores y los mayores con mayores.

En el capítol XVI del llibre titulat «Las sospechas constantes de la Comisión» s'hi esmenten altres casos de mestres expedientats per qüestions relacionades amb la moralitat o conducta particular. És el cas del mestre de Sóller, Miquel Guillem Monferrer, la conducta particular del qual és titllada de

103 **Andrés de Palma**, *Mallorca en guerra contra el marxismo*. Palma. Antonio Sabater Mut, editor, 1936, p. 39.

104 BOP de Balears, 10 d'octubre de 1936. A: *Represura*. (en línia) (consulta 08/05/16). Disponible a: http://www.represura.es/documentos_1936_octubre.html

105 **Santiago Miró Fernández**, *Maestros depurados en Baleares durante la Guerra Civil*. Palma: Lleonard Muntaner 1998, p. 224.

deficient «siendo frecuentes las disputas con su mujer».¹⁰⁶

Alguns docents són objecte d'un constant tràfec d'informes. Unes vegades de positius, unes altres de negatius. Aquest és el cas de la mestra de Son Ferriol (Palma), Magdalena Pujol Oliver. Un escrit a Juan Capó del rector de l'oratori de Son Ferriol, Bartolomé Font Cantallops, la lloa en els següents termes: «Además –acaba dient Font– dicha maestra regala la bandera y el crucifijo de su clase.» Un any més tard, però, el 25 de novembre del 1937, Francisca Quetglas envia a Bartolomé Bosch un altre escrit en què es queixa de la docent:

La señorita Magdalena Pujol –diu l'autora de la carta– no procedió como debía en el ejercicio de su cargo en tiempo de la República, no precisamente por sus ideas subversivas, aunque hay que suponer su amistad con la del maestro de la escuela de niños por la gran intimidad que tenía con él, hasta el punto, según dice, de pasear juntos del brazo y considerarla los vecinos de aquella barriada como su amiga íntima, sino por la incorrección de su conducta.¹⁰⁷

En el capítol XVI titulat «La derecha humillada» es recull el cas del mestre des Capdellà (Calvià) Gaspar Sabater Serra, el qual va ser entrevistat per Santiago Miró per al seu llibre i a qui va dir que «bastaba entonces la palabra de un cura en contra tuyo para que te llevaran al paredón.»¹⁰⁸ El capellà des Capdellà havia remès un informe negatiu del docent a la Comissió Depuradora en què es podia llegir:

En cuanto a su conducta religiosa, se registraban temporadas de asistir a todos los actos y otras sin ir siquiera a misa. Criticaba dogmas en conversaciones particulares y, sobre todo, ceremonias de la Iglesia. Criticaba la moral católica en conversaciones particulares [...] Le dijo al cura párroco que había expuesto a sus alumnos las dos teorías sobre el origen del hombre y el creacionismo católico y el transformismo, añadiendo que consideraba había obrado bien porque no se había inclinado ni por una ni por otra teoría. En cuanto a la conducta particular, es de reseñar las borracheras que tomaba. Una, en la escuela de adultos. Varios casos graves por el escándalo. Alardeaba de llevar vida inmoral. Escribió algunos versos impúdicos, entre otros, el siguiente pareado: «Los espasmos eróticos del placer, es lo único que al hombre interesa conocer.» Ha escrito otros dedicados a una mujer pública.¹⁰⁹

El mestre de santa Catalina (Palma), Ataúlfo del Hoyo Adrover, apareix de retruc en l'expedient que es va fer a Bárbara Bernat Colom i, sobre el seu comportament social i moralitat, afirma Juan Serra,

106 *Ibidem*, p. 153.

107 *Ibidem*, p. 153-154.

108 *Ibidem*, p. 167.

109 *Ibidem*, p. 166.

pare de família de Palma i inspector de FET y de las JONS el següent:

Los dos juntos (Ataúlfo i Bárbara) frecuentaban los cafés del Born y de La Alambra y, por la tarde, acudían al cine con la más completa libertad, siendo también frecuentes en ellos las vueltas por el muelle. El tal Ataúlfo decía claramente que la Bernat era su amiga, y por testigos ciertos, sé que ella le daba dinero.¹¹⁰

María Gómez Varela, natural de Màlaga, de la qual s'adjunta documentació de l'AMEIB en l'annex, amb residència a es Castell (Menorca), mestra nacional de l'escola unitària de nines des de setembre del 1934, va tenir bastants testimonis en contra seva. L'informe de la Falange en censura la conducta religiosa «poco fervorosa» i la conducta social i particular «deficiente» com ho fa també el report de l'Ajuntament, mentre que el de la Guàrdia Civil coincideix pel que fa a la seva mala conducta religiosa, però considera, per contra, bona la social i particular.¹¹¹

Maria Ferragut Gabilondo, mestra nacional de Deià, va ser detinguda amb l'únic càrrec, segons la seva filla Carme Ferragut, «porque se la vió en el autobús leyendo un libro de George Sand, cuya mujer (sic) iba vestida de hombre y fumaba puros.» El motiu real, però, hauria pogut ser el fet que, gràcies al sistema pedagògic que feia servir (no s'havien de comprar llibres ja que n'hi havia molts a la classe), nombroses famílies treien les filles del col·legi de les monges i les duïen a l'escola pública. Aleshores, la depuració d'aquesta mestra hauria pogut obeir a un simple interès econòmic i això aniria en la línia de la hipòtesi defensada en aquest treball ja que, així, s'eliminava una rival per a l'escola de monges del poble.¹¹²

El mestre d'Establiments Jaume Rosselló Borràs –de qui es pot trobar bona part de l'expedient en l'annex– va ser acusat d'haver militat en la Societat Balear de Treballadors de l'Ensenyament, d'haver exercit càrrecs a la UGT, de ser anticatòlic, laic i «de ideas ateas».¹¹³

Aquest mestre en el plec de descàrrecs que va enviar a la Comissió el 5 de juliol del 1937 se centra, sobretot, a defensar-se de les acusacions d'irreligiositat i s'expressa en els següents termes:

Como maestro procuré siempre el más escrupuloso cumplimiento de mis deberes entregando todas mis

110 *Ibidem*, p. 109.

111 *Ibidem*, p. 253.

112 **Joan Lladonet i Escales** «Maria Ferragut Gabilondo, una mestra avançada al seu temps». A: *Pissarra*, núm. 117, setembre-octubre 2004, p. 30. (en línia) (consulta 25/04/16). Disponible a: http://ibdigital.uib.es/greenstone/collect/pissarraVolums/index/assoc/pissarra/_2004n11.dir/pissarra_2004n117.pdf

113 Expedient de depuració de Jaume Rosselló Borràs (AMEIB) facilitat per la seva filla Antònia Rosselló Perelló.

actitudes a la educació e instrucció de los niños. Las costumbre ejemplares, la rectitud de conducta y los preceptos cristianos fueron mis guías constantes en la formación moral de mis discípulos, y en las enseñanzas que tuvieran relación alguna con la religión siempre me inspiré en las normas del catolicismo.

Més endavant, en relació a la seva vida particular afegeix:

No obstante debo hacer constar, que en mi vida íntima, como católico, cumplí siempre con mis deberes religiosos y que en mi hogar se han practicado en todo tiempo las costumbres de familia cristiana.¹¹⁴

3. 1 No faràs accions impures

Una cas, si més no cridaner, és el de la mestra de Casablanca (Palma), Rosa Diana Ferriol, de la qual s'adjunta documentació de l'AMEIB en l'annex, ja que en un informe del 15 de març del 1937 del tinent Gabriel Vidal de la Guàrdia Civil de Sineu s'hi fa al·lusió de possibles pràctiques lèsbiques en el passat de la docent:

Y respecto a su conducta particular, está tachada por la opinión pública como mujer moderna y libre. En el año 1935, el Oficial que informa, intervino en una cuestión familiar de dicha señorita y de ello sacó la conclusión y el convencimiento de que en aquella época mantenía relaciones muy cariñosas y al parecer sexuales con otra mujer de esta localidad, (modista apodada Ne (sic) Miquelona).¹¹⁵

Un informe anterior del 8 de setembre del 1936 de la Guàrdia Civil de Palma enviat pel tinent Eulogio Martínez Rincón qüestionava la conducta moral de l'acusada en aquests termes:

Al sentarse, delante de las alumnas, se ponía una pierna sobre la otra, sin escrúpulo ni recato alguno, y que al salir de la clase, como tiene su residencia en esta Ciudad, esperaba en la carretera y en el primer auto que pasaba sin reparar en si iban o no señoras o solamente el conductor, le paraba y pedía para subir, y así de esta manera regresaba muchos días a Palma, cuyo comportamiento y proceder le fue censurado por los vecinos de aquel barrio. Por lo que respecta a la conducta particular está tildada por la opinión pública de mujer liviana, moderna y libre, siendo indiferente a todo a cuanto afecta a la religiosidad.¹¹⁶

L'aparença i la manera de vestir en el cas, sobretot, de les dones es tenia molt en compte. Segons explica la filla del mestre d'Establiments Jaume Rosselló Borràs, Antònia Rosselló Perelló, la docent Rosa Diana Ferriol, de qui guarda records d'infantesa, es pentinava i vestia de manera moderna per a l'època. Això no tenia res de trivial per als membres de les comissions

114 *Ibidem*.

115 Documentació de l'Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears (AMEIB).

116 *Ibidem*.

depuradores. El que estipulava l'Església en la matèria era el criteri seguit i el criteri eclesiàstic queda palès en la comunicació publicada en *Boletín oficial eclesiástico del obispado de Pamplona* que reproduceix el número 11 del *Boletín Oficial del Obispado de Mallorca* (número 11, del 15 de juliol del 1937, p. 444-445) sota el títol de “La modestia del vestido”.

La modestia en el vestir ha sido la nota gloriosa que ha distinguido siempre a la mujer española y particularmente, a la mujer navarra. Por la misteriosa y misericordiosa disposición de Dios, los tiempos que corremos son los más a propósito para acentuar esas características de las mujeres verdaderamente cristianas, porque el luto del alma tiene que aparecer en la mayor seriedad de la vida.

3. 2 Qualsevol que mira amb cobdícia una dona ja ha comès adulteri en el seu cor¹¹⁷

Caridad Martí Carrasco –la documentació de la qual es troba en l'annex–, natural de Cartagena i mestra de Sóller, no va ser denunciada per esquerranosa, per catalanista, per manca de fidelitat als principis del *Movimiento Nacional*, per no desenvolupar bé la seva tasca professional o per orientar l'ensenyament en sentit «disolvente». El seu és un cas ben diferent i s'enquadra dins del que es podrien anomenar insídies personals.

Cal dir, però, que Caridad Martí va ser víctima de la seva condició femenina en un moment en què el paper de la dona, segons la Falange era ser «el exacto cumplimiento del hombre» i «moldear España en el alma del hombre y del niño». Entre les normes que havia de seguir la dona de la Falange, disset en total, la cinquena de les quals deia: «No traiciones tu magnífico destino de mujer entregándote a funciones varoniles.»¹¹⁸ Tal vegada era el que es pretenia evitar un any després, el 9 de març del 1938, en el *Fuero del Trabajo*, en el primer punt del segon apartat del qual s'estipulava que «El Estado liberará a la mujer casada del taller y de la fábrica.»¹¹⁹

Si Caridad Martí hagués estat un home, ni tan sols hauria estat denunciada, com ho palesa el cas del mestre Alaiz, també de Sóller, el qual no va ser expedientat per haver estat promiscu sexualment

117 Evangeli de Mateu 5:28. A: *La Biblia en Internet* (en línia) (consulta 30/05/16). Disponible a: <http://www.biblija.net/biblija.cgi?biblia=biblia&m=Mt+5%2C27-30&id22=1&pos=0&set=13&l=es>

118 «Normas de la vida de la mujer de la Falange». A: *El Pueblo Gallego*, 17-01-1937. Galiciana. Biblioteca de Galicia. (en línia) (consulta 15/04/16). Disponible a: http://www.galiciana.bibliotecadegalicia.xunta.es/es/publicaciones/numeros_por_mes.cmdidPublicacion=215&anyo=1937

119 «Fuero del Trabajo (9 de marzo de 1938)». A: *Intef. Instituto Nacional de Tecnología Educativas y de Formación del Profesorado*. Ministerio de Educación, Cultura y Deporte. (en línia) (consulta 25/04/16). Disponible a: http://ficus.pntic.mec.es/jals0026/documentos/textos/fuero_trabajo.pdf

sinó per altres motius, com es veurà més endavant.

Caridad Martí va ser denunciada per l'esposa d'un company de l'escola per entendre's amb el seu marit. Una denúncia que no tenia altre fonament que la gelosia. De fet, Caridad Martí va rebre el suport de la religiosa Modesta Mora; de la mestra falangista Catalina Salvá Garau; dels pares i mares d'alumnes de l'escola de nines, els quals asseguraven que «siempre ha cumplido admirablemente con sus deberes morales, escolares, patrióticos y religiosos»;¹²⁰ del batlle Jaume Casanovas Pastor, que confirmava que «su conducta particular o privada ha sido siempre irreprochable, distinguiéndose en todo momento por su extremada moralidad, sentimientos religiosos y patrióticos»;¹²¹ i, fins i tot, del prevere Tomás Mora, que deia: «Ha observado una conducta altamente moral [...] la juzgo bajo mi conciencia apostólica incapaz de ningún acto que pueda herir en lo más mínimo su gran honorabilidad.»¹²²

Malgrat tots aquests testimonis de suport, Bartomeu Bosch, president del tribunal de depuració, escriu sobre el cas: «De esta señora servidor no le conocí antes del 19 de julio, cuentan muchos (algunos) cuentos, pero nadie lo asegura, por lo que de esta Srta. servidor no puede juzgar, de vista la conozco y parece "señorita moderna". El prevere i mestre Bernardo Pujol, de la seva banda, afegeix:

Pero en conciencia, interpretando la opinión del barrio, para dignidad del Magisterio y utilidad de la Escuela de les Marjades, creo que hay que pensar si es conveniente que vuelvan los dos –es refereix a Caridad Martí i al mestre Guillem– a estar juntos.¹²³

Caridad Martí acabà essent acceptada dins del Magisteri, però «vigilada» i fou traslladada per ordre governativa a Inca des de l'1 d'octubre del 1936 al 14 de setembre del 1937, quan va tornar a prendre possessió de l'escola de ses Marjades de Sóller.

El mestre Miquel Guillem Monferrer també va ser traslladat d'escola, a sa Pobla en concret, però en contra seva no hi havia només un càrrec, el de deficient conducta social i particular, com en el cas

120 «La mestra Caridad Martí, un altre tipus de depuració». A: Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears (AMEIB). (en línia) (consulta 15/04/16). Disponible a: <http://www.caib.es/sacmicrofront/archivopub.do;jsessionid=93ADC18987B37CE9C92E09ECFF2A975C?ctrl=MCRST103ZI137466&id=137466>

121 *Ibidem*, p. 18.

122 *Ibidem*, p. 16.

123 *Ibidem*, p. 16.

de Caridad Martí, ja que també se l'acusava de «ser deficiente en su labor profesional, demostrándose por la escasez de matrícula en comparación con la que tiene el actual maestro.»¹²⁴

3. 3 Glorifiqueu Déu en el vostre cos¹²⁵

Ángel Francisco Alaiz Regález, natural de Saragossa, estava destinat a l'escola del Port de Sóller fins que aquesta va ser tancada el 31 d'agost del 1937, arran de la creació de la Base Naval i la consegüent declaració del port com a zona perillosa.¹²⁶

El docent, que havia estat declarat apte per la Comissió Depuradora de Magisteri, es veié obligat a demanar un destí provisional. El canvi de col·legi, però, posà de nou Alaiz sota la lupa de la comissió, com passava amb tots els mestres que es traslladaven de centre. El seu és un cas especial ja que en cap moment no se l'acusa d'ideologia contrària al Movimiento Nacional ni tampoc de ser irreligiós. De fet, el capellà del port de Sóller en el seu informe confirma que anava a missa el diumenge i les festes.¹²⁷

L'única raó incriminatòria fou la d'anar a nedar amb una indumentària poc adient, pràcticament despullat segons deien, la qual cosa va escandalitzar el capellà del Port. Per aquest motiu i després de diversos avisos, fou multat i empresonat durant uns dies a la base militar.

El nudisme havia estat prohibit en una ordre del Govern Civil d'Astúries reproduïda en el número 17 del *Boletín Oficial del Obispado de Mallorca*, de setembre del 1937:

Reiteradas denuncias llegadas a este Centro, ponen de relieve la repetición con que en ciertos puntos de la zona liberada, y al anuncio de la proximidad del verano, se vienen poniendo en uso por jóvenes de ambos sexos exhibiciones corporales contrarias a las más elementales exigencias del pudor, moralidad y cristiana crianza que siempre fueron notas características del honrado pueblo español. A evitar esas prácticas, de sentido naturista, que el marxismo corruptor y la ideología comunista han venido difundiendo al amparo de supuestas conveniencias higiénicas,

124 *Ibidem*, p. 22.

125 L'epístola als Corintis 6;17. A: *Nou Testament*. (en línia) (consulta 30/05/16). Disponible a: https://books.google.es/books?id=ZD_aE10Pb1IC&pg=PA631&lpg=PA631&dq=el+cos+és+el+temple+de+l'esperit+sa&source=books

126 **Aulí Ginard, Antoni; Carbonell Matas, Joan; Serra i Barceló, Joan** «El mestre Alaiz». A: *V Jornades d'estudis locals de Sóller i Fornalutx*, 2011, p. 69-82 (en línia) (consulta 16/04/16). Disponible a: http://www.ajsoller.net/wms/fof/imgdb/archivo_doc213804.pdf

127 *Ibidem*, p. 74.

pero con el malsano propósito de descristianizar, y, por ende, desnaturalizar los sentimientos de pureza tradicional de la juventud española se contrae la presente Circular.

Poc després, el comandant de la base envià un escrit a l'inspector en cap, Luis María Mestras, en què l'informava que el mestre Alaiz sofria un procés sifilític terciari que li afectava el cervell i l'inhabilitava per fer classes. Per això, se'l posava en llibertat i, d'alguna manera, es deixava el tema en mans de la Comisión Depuradora Provincial, presidida per Bartolomé Bosch.¹²⁸

El fet d'anar a missa cada diumenge i d'estar a prop de la ideologia del Movimiento Nacional va salvar, probablement, Ángel Alaiz d'uns informes molt més durs que li haurien garantit un expedient de depuració bastant més sever del que va patir.

Tot el procés que envolta el cas és ben demostratiu que es contemplava de manera diferent la moralitat dels homes i de les dones. En el cas de les dones bastaven insinuacions, anònims que les acusessin de comportar-se d'una manera massa «moderna» per a fer caure sobre elles tot el pes de les sancions i/o del descrèdit social. És el cas, per exemple, com ja s'ha dit anteriorment, de la mestra Nieves Piqué Valls de Montuïri, de la qual simplement es diu que «su conducta particular deja mucho que desear».¹²⁹ En canvi, per als homes, i el cas del mestre Alaiz n'és un clar paradigma, segons quins «pecats» eren tolerats i compresos amb una certa condescendència.

3. 4 No diràs el nom de Déu en va

La segona Comissió Depuradora es va fer càrrec de tota la documentació arreplegada pel primer tribunal, però en molts de casos va anar molt més enfora. Segons la normativa que havia de regir-ne el funcionament, calia demanar obligatòriament un informe al rector de la parròquia, un al comandant de la Guàrdia Civil, un al batlle de la localitat on exercia el mestre i un darrer a un pare de família reputat el qual, habitualment, se cercava entre els presidents o dirigents de les associacions catòliques.¹³⁰

128 *Ibidem*, p. 74.

129 **Santiago Miró**, *Maestros depurados en Baleares durante la Guerra Civil*. Palma: Lleonard Muntaner 1998, p. 132.

130 **Antoni Aulí Ginard; Joan Carbonell Matas; Esperança Ramis de Plandolit; Jaume Serra i Barceló**, «Una denúncia interessada: La depuració de Francesc Salas Janer». A: *X Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 27-28 de novembre de 2009, p. 147. (en línia) (consulta 18/04/16). Disponible a: http://ibdigital.uib.es/greenstone/collect/jornadesEstudisLocalsIncaVolums/index/assoc/2009_Jor.dir/2009_JornadesEstudisLocalsInca_v10.pdf

El 31 d'agost del 1937, la Comissió decideix demanar informes sobre el mestre d'Inca, Francesc Salas Janer, de qui es pot consultar part de la documentació en l'annex, al superior dels ermitans de Santa Magdalena. Vuit dies més tard, aquest va contestar per carta al president de la Comissió Depuradora, el qual va titllar el mestre de blasfem i anticlerical en aquests termes:

Unos ocho días antes de iniciarse el Glorioso Movimiento salvador de España, subió al puig de Santa Magdalena en compañía del último alcalde de la nefasta República y de algunos concejales de extrema izquierda, y todo el día, dicho señor maestro tuvo por tema de su conversación las más avergonzadas porquerías, mezclando siempre en ellas a sacerdotes mallorquines, párrocos e incluso obispos que viven en la actualidad y otros que ya fallecieron Decía que todos habían tenido sus queridas y otras barbaridades. Uno de los oyentes, al oírle hablar de esta manera, le interrogó diciendo: «Si usted hubiera llegado a ser sacerdote (pues él fue seminarista) ¿hubiese sido uno de los buenos?» A lo que él contestó: «Aunque me hubiese encontrado en la Iglesia, yo hubiera abusado de cualquier mujer que me hubiese gustado, incluso al pie del altar». Y siguió contando otras muchas porquerías y obscenidades.¹³¹

Cal tenir en compte que la blasfèmia havia estat declarada delicta per circular del governador civil del 16 de març del 1937, la qual establia que «La blasfemia, en sus distintas formas, es el escarnio soez, brutal al sentimiento de la mayoría inmensa de los españoles, y un atentado a la moral social.»

La tercera disposició estipulava: «En todo local público, y en trenes, tranvías y autobuses se colocarán carteles recordando estar prohibida la blasfemia.»¹³²

L'informe del coronel Ysasi també feia referència a la suposada trobada al puig de Santa Magdalena i a les blasfèmies que s'hi haurien proferit. Tot i així, tots els reports que s'havien tramès fins aquell moment sobre Francesc Salas havien estat positius ja que coincidien a considerar-lo de dretes i bon catòlic.

Se sap que membres de la Comissió Depuradora, quan tenien especial interès a desfer-se d'un determinat docent, no feien cas dels informes positius que des de diferents bandes els feien arribar. Seria el que hauria passat amb l'informe que, suposadament, va enviar el superior dels ermitans del puig de Santa Magdalena el 8 de setembre del 1937, però que, de fet, hauria estat redactat per

131 **Santiago Miró**, *Maestros depurados en Baleares durante la Guerra Civil*. Palma: Lleonard Muntaner 1998, p. 151.

132 «El Nacional-Catolicismo en la vida cotidiana». A: *Memoria Civil*, núm. 42, *Baleares*, 19-X-1986. Fideus republicans. (en línia) (consulta 20/04/16). Disponible a: <http://www.fideus.com/memoria%2042.nacional-catolicismo.htm>

Rafael Ysasi ja que els punts comuns quan es comparen tots dos informes són evidents.¹³³

Francesc Salas va quedar tan afectat psicològicament i física pel procés que morí el 26 de novembre del 1937.¹³⁴ El seu cas palesa fins a quin punt era important el càrrec de dur una vida immoral per molt que l'acusat no tingués antecedents esquerranosos o d'ideologia contrària al Movimiento Nacional. Demuestra, igualment, el grau d'indefensió a què es veien exposats els docents expedientats i el paper dels interessos particulars de membres de la Comissió Depuradora com ara Rafael Ysasi.

El balanç de la depuració a Mallorca fou de 156 mestres nacionals separats definitivament i de 99 de castigats amb penes més o menys greus. Un total de 155 mestres van ser penalitzats, segons que va declarar el mestre Llorenç Maria Duran Coll a Jaume Oliver en el seu llibre *Escola i Societat* el 1978.¹³⁵

133 **Antoni Aulí Ginard; Joan Carbonell Matas; Esperança Ramis de Plandolit; Jaume Serra i Barceló**, «Una denúncia interessada: La depuració de Francesc Salas Janer». A: *X Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 27-28 de novembre de 2009, p. 150. (en línia) (consulta 18/04/16). Disponible a: http://ibdigital.uib.es/greenstone/collect/jornadesEstudisLocalsIncaVolums/index/assoc/2009_Jor.dir/2009_JornadesEstudisLocalsInca_v10.pdf

134 *Ibidem*, p, 153.

135 **Santiago Miró**, *Maestros depurados en Baleares durante la Guerra Civil*. Palma: Lleonard Muntaner 1998, p. 257.

4. CONCLUSIONS

Des de finals del segle XIX i, sobretot, en el primer terç del segle XX, es va produir a Mallorca un enfrontament entre dos sectors pel control de l'educació. D'una banda, els projectes innovadors que començant per la Institución Mallorquina de Enseñanza, que s'inspirava en la Institución Libre de Enseñanza impulsada per Alexandre Rosselló i Mateu Obrador fins ja entrat el segle XX, i acabant pel moviment de l'Escola Nova; i, de l'altra, l'omnipotent Església, que havia estat absolutament hegemònica a l'escola fins aleshores.

El bisbat de Joan Campins (1898-1915), particularment després de la Setmana Tràgica de Barcelona del 1909, va comportar una contraofensiva per a recuperar el control social i fer front a l'escola laica, el dret a existir de la qual fins i tot es negava. Els anys posteriors significaran una continuació i intensificació d'aquesta lluita. Tot això en el marc d'unes illes amb un alt percentatge d'analfabets, superior a la mitjana espanyola, i amb una situació de precarietat en infraestructures educatives més greu també que l'estatal.

Una primera conclusió que s'imposa és que a les Balears l'enfrontament entre els sectors innovadors pedagògics i l'Església venia de molt abans de la instauració de la Segona República. El nou règim va suposar un tomb en la política tradicional de deixació de responsabilitats per part de l'Estat, la qual cosa beneficiava, de facto, els grups confessionals. Per primera vegada s'establí una nítida separació entre Església i Estat i aquest assumí el paper d'impulsor de l'educació i de la cultura.

A l'arxipèlag, l'hegemonia dels centres confessionals era encara més evident que a d'altres indrets, una hegemonia que l'Església veia perillar per la nova política de construcció massiva d'escoles públiques del nou Ministerio de Instrucción Pública i de les institucions locals com ara la Diputació de Balears i l'Ajuntament de Palma.

Una segona conclusió que es pot treure és que l'Església no veia amb bons ulls que l'Estat assumís un paper capdavanter en l'educació i la difusió de la cultura ja que n'afectava els interessos materials i suposava una competència per al gran nombre de centres confessionals que hi havia a la província.

El procés de depuració, com he mantingut en la hipòtesi d'aquest treball, va permetre als religiosos de deslliurar-se, en moltes ocasions, de la competència que representaven per a ells les escoles públiques. El cas de la mestra de Deià Maria Ferragut Gabilondo és paradigmàtic al respecte.

Durant aquells anys va ser quan més es posaren en pràctica els pressupostos pedagògics que havien

anat introduint diversos mestres durant el primer terç de segle i quan més es va desenvolupar l'Escola Nova. La concepció laica i igualitària de l'educació, tant des del punt de vista social com de gènere, xocava frontalment amb el model tradicional educatiu que discriminava per classe social i per gènere.

S'ha de tenir en compte, a més, que tot s'emmarcava en el context d'una Constitució –la del 1931– que, per primera vegada, reconeixia la igualtat jurídica de la dona i en el d'un nou estat que va legalitzar el divorci el 1932, que secularitzà els cementiris i que va aprovar el 1933 la Llei de Confessions i Congregacions Religioses el 1933; a banda dels episodis violents d'anticlericalisme al carrers, tot i que a les Illes gairebé no es produïren.

Una tercera conclusió és que l'Església veia com havia perdut, ni que fos parcialment, el domini social que havia mantingut fins aleshores, el seu paper de guia moral i de costums. Necessitava recuperar-lo i, per això, havia de combatre el nou règim. Aquest fet és cabdal per entendre el comportament posterior dels capellans en les comissions de depuració en les quals els seus informes eren decisius. Els càrrecs d'irreligiositat o de comportament immoral quan la moral oficial era la del nacionalcatolicisme va donar als religiosos un poder sense precedents en l'àmbit educatiu.

Els avenços que va aconseguir la dona durant la Segona República tingueren el seu reflex en les aules. Aparegué, encara que no de manera generalitzada, la coeducació en alguns centres i l'escolarització de les nines va esdevenir tan prioritària, per primera vegada, com la dels nins.

La conquesta del sufragi femení i la major participació de la dona en la política també en l'arxipèlag –com ara Aurora Picornell, dirigent del PCE, o Maria Mayol, primera mallorquina candidata a unes eleccions legislatives en una candidatura republicana el 1933– posava en qüestió el model tradicional femení que defensava l'Església.

Una quarta conclusió que es pot extreure és que els sectors confessionals dugueren a terme una veritable revenja durant la Guerra Civil en contra d'aquest nou model de dona. Les comissions de depuració demostraren tenir-hi una autèntica fixació. El càrrec de dona «moderna» i «libre» era un dels més habituals en contra de moltes docents, sancionades també, a la vegada, per esquerranoses i per impartir una educació «disolvente».

La misogínia malaltissa dels membres de les comissions queda ben palesa quan es veu la diferent vara de mesurar que aplicaven pels mateixos càrrecs –o pel simple fet de formular-los o no– en funció que l'acusat fos un home o una dona. A les mestres, qualsevol cosa, ni que fos un simple

rumor –i el cas de Caridad Martí n'és un clar exponent–, bastava per a expedientar-les. En el cas dels homes, en qüestions de moral i, sobretot de moral sexual, es feien molt més els ulls grossos. El mestre Alaiz, del Port de Sóller, n'és un clar exemple.

Mallorca, durant les primeres setmanes de la contesa, romangué aïllada de la resta de la zona nacional ja que tota la costa peninsular estava en mans republicanes, inclosa Barcelona, que era el districte universitari a què pertanyia. A l'illa, el procés de depuració de mestres es va iniciar abans que el que es dugué a terme a la resta de la zona revoltada i, de fet, n'hi va haver dos, de processos de depuració. S'inicià abans i conclougué molt tard, el 1943.

Una cinquena conclusió és la singularitat, doncs, de la depuració a les Illes tant pel fet que n'hi hagué una de local prèvia a la resta de l'Espanya franquista com per la seva llarga durada en el temps. El zel repressiu de les autoritats locals s'extremà amb l'arribada al Govern Civil de Mateo Torres Bestard, falangista militant, l'octubre del 1936.

L'Església de les Balears i, en concret, la mallorquina i l'eivissenca, donaren un suport clar al cop d'estat, més o menys matisat segons el lloc. Hi hagué pocs casos de capellans que s'oposessin clarament als revoltats, encara que alguns els feren costat més per por que per altra cosa. L'actitud del bisbe Miralles va passar d'un cert distanciament a una adhesió entusiasta. Es constata, així mateix, que la simbiosi entre els revoltats i l'Església en múltiples actes públics era gairebé total.

Una sisena conclusió que es pot extreure, per tant, és que, en aquest sentit, les Balears no van restar aïllades ja que els sectors religiosos illencs actuaren, si fa no fa, com els de la resta de l'Espanya franquista i donaren suport majoritàriament al Movimiento Nacional.

La singularitat del procés de depuració balear no es va estendre, doncs, a l'àmbit religiós. No va ser la d'aquí –amb molt poques excepcions, com la del capellà de Llubí, Jeroni Alomar Poquet– una església com la del País Basc on catorze sacerdots van ser executats i figures clau –com el bisbe de Vitòria, Mateo Múgica– es negaren a signar la carta col·lectiva dels bisbes espanyols del 1937.

A les Illes, com a la resta de la zona revoltada, els docents van ser enquadrats en una doctrina nacionalcatòlica que els primers anys de la Guerra va ser extremadament contundent i les conseqüències que se'n derivaren foren les mateixes: eradicació dels elements progressistes i pedagògicament avançats, imposició de la moral catòlica a tota la societat i persecució i/o marginació de tots aquells que se n'apartaven.

5. BIBLIOGRAFIA

Carrió Villalonga, Pere J; Domènech Manel V; Ramis Caldentey, Antoni, *Les escoles de Palma en temps de la Segona República*. Palma: Edicions Talaiot, 2013, p. 14.

Coll, Andrés, *Catecismo Anticomunista. Texto para las escuelas primarias*. Palma, 1936.

Colom Cañellas, A. J., *Assaig d'Història de l'Educació a la Mallorca Contemporània*. Palma: Universitat de les Illes Balears, 1991, p. 333.

De Pablo Lobo, Carlos, «La depuración de la educación española durante el franquismo (1936-1975). Institucionalización de una represión». A: *Foro de Educación*, núm. 9, 2007, p. 6 (en línia) (consulta 16/04/16). Disponible a: <http://www.forodeeducacion.com/numero9/013.pdf>

De Palma, Andrés P., *Mallorca en guerra contra el marxismo (julio-septiembre 1936)*. Palma: Antonio Sabater Mut, editor, 1936.

Diversos autors, *L'Educació a Mallorca (Aproximació històrica)*. Palma: Editorial Moll, 1977.

Diversos autors, *Les escoles de Palma en temps de la II República*. Palma: Edicions Talaiot, 2013, p. 14.

Diversos autors, *Morir, matar, sobreviure. La violència en la dictadura de Franco*. Barcelona: Crítica, 2002.

Escofet i Roig, Anna, «Anàlisi del discurs regulatiu a l'ensenyament». Tesi presentada per optar al títol de doctora en pedagogia, 1995 (en línia)(consulta 13/03/16). Disponible a: http://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/2938/01.AER_1de2.pdf;jsessionid=43F9544EBDDBC9A65FFFCFA6D19574B.tdx1?sequence=1

Estelrich Blanch, Joana, «Els inicis de la repressió al magisteri». A: *Pissarra*, núm. 117, setembre-octubre 2004, pp. 6-9 (en línia) (consulta 08/04/16). Disponible a: http://ibdigital.uib.es/greenstone/collect/pissarraVolums/index/assoc/pissarra/_2004n11.

[dir/pissarra_2004n117.pdf](#)

Fullana Puigserver, Pere, «Església i educació a la Mallorca del segle XX». A: *L'Arc*. Quadern informatiu de l'Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de les Illes Balears, vol. 5, 1998 (en línia) (consulta 14/03/16). Disponible a: <http://www.raco.cat/index.php/Arc/article/view/66161/96365>

Garridos Palacios, Manolo, «Historia de la Educación en España (1857-1975)». A: *Contraluz. Revista de la Asociación Cultural Arturo Cerdá y Rico*, 2005 (en línia) (consulta 13/03/16). Disponible a: http://www.uhu.es/cine.educacion/figuraspedagogia/0_montessori.htm

Ginard Féron, David, *La Guerra Civil als Països Catalans*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2007.

Herranz Hammer, Albert; Roque Company. Joana Maria, *La Segona República a Mallorca. El temps, els fets i els protagonistes*. Palma: Miquel Font Editor, 2006.

Liarte Alacaine. María Rosa, «La Iglesia y la guerra civil española». A: *Revista de clases historia. Publicación digital de Historia y Ciencias Sociales*, article núm. 46, 29-IX-2009 (en línia) (consulta 25/03/16). Disponible a: <http://www.claseshistoria.com/revista/2009/articulos/liarte-iglesia-guerracivil.pdf>

Lladonet i Escales, Joan, «Maria Ferragut Gabilondo, una mestra avançada al seu temps». A: *Pissarra*, núm. 117, setembre-octubre 2004, p. 30. (en línia) (consulta 25/04/16). Disponible a: http://ibdigital.uib.es/greenstone/collect/pissarraVolums/index/assoc/pissarra/_2004n11.dir/pissarra_2004n117.pdf

Maragall, Jordi, *Balanç de la Universitat Autònoma*. Barcelona, Nova Terra, 1969, p. 21, nota 13.

Massot i Muntaner, Josep, *La Guerra Civil a Mallorca*. Barcelona: Abadia de Montserrat, 1976.

Massot i Muntaner, Josep, *Església i Societat a la Mallorca del segle XX*. Barcelona: Curial, 1977.

Miró, Santiago, *Maestros depurados en Baleares durante la Guerra Civil*. Palma: Lleonard Muntaner, 1998.

Morente Valero, Francisco, «La muerte de una ilusión: el Magisterio español en la Guerra Civil y el primer franquismo». A: *Historia y Comunicación Social*, 2001, núm. 6, p. 199 (consulta 04/04/16). Disponible a: revistas.ucm.es/index.php/HICS/article/viewFile/HICS0101110187A/19503

Mulet Trobat, Bartomeu, *Societat i educació, una interpretació sociològica*. Palma: UIB, 1999.

Nadal, Antoni, «Nicolau Sagesse Senise». A: *Memòria Civil, Balears*, núm. 42, 1986 (en línia) (consulta 25/03/16). Disponible a: <http://www.fideus.com/biografiesF%20-%20sagesse%20-%20nicolau.htm>

Oliver Jaume. Jaume, «El context institucional en la formació de mestres a les illes Balears (1914-1936)». A: *Educació i cultura, revista mallorquina de pedagogia*, UIB, núm. 8-9, 1990-1991.

Mariano Pérez Galán, *La enseñanza en la Segunda República*. Madrid: Mondadori, 1977.

Queglas Cifre, Antoni, *Canvi i permanència en un municipi de Mallorca: la Segona República, la Guerra Civil i els primers anys de la Postguerra a Sóller (1931-1945)*. Memòria de tercer cicle. UIB.

Raiguer Suñer, Hilari, *La Espada y la Cruz (La Iglesia 1936-1939)*. Barcelona:Bruguera. 1977.

Roque Castro, Joana Maria, «Mestres republicanes depurades a les Balears: la foscor del pensament, la crueltat de les sancions». A: *Pissarra*. Revista d'ensenyament de les Illes, núm 117, setembre-octubre 2004, pp. 10-14 (en línia) (consulta 25/04/16). Disponible a: http://ibdigital.uib.es/greenstone/collect/pissarraVolums/index/assoc/pissarra_2004n11.dir/pissarra_2004n117.pdf

Ruiz Manjón, Suñer Octavio, «El atroz desmoche. La destrucción de la universidad española por el franquismo». A: *El Cultural*, setembre 2006 (en línia) (consulta 05/01/16). Disponible a: <http://www.elcultural.com/revista/letras/El-atroz-desmoche-La-destruccion-de-la-universidad->

Ruiz Rodrigo, Cándido, *Política y Educación en la II República (València 1931-1936)*. València: Universitat de València, 1993.

Schalekamp Jean, *Mallorca any 1936 d'una illa hom no en pot fugir*. Palma: Prensa Universitaria, 1981, p. 163.

Serra i Barceló, Jaume, «Els tribunals depuradors del magisteri». A: *Pissarra*. Revista d'Ensenyament de les Illes, núm. 117, setembre-octubre 2004, 25.

Suñer Ordóñez, Enrique, *Los intelectuales y la tragedia española*. San Sebastián: Editorial Española S.A, 1938.

Sureda Garcia, Bernat, «L'educació a Mallorca a l'època de la Guerra Civil: els canvis a la cultura escolar». A: *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, núm. 12 (juliol-desembre 2008), p. 69 (en línia) (consulta 26/03/16). Disponible a: <http://www.raco.cat/index.php/EducacioHistoria/article/viewFile/222904/303708>

Vilanova i Ripoll, Catalina, «El moviment de renovació pedagògica a Mallorca (1900-1936)». A: *L'Arc*. Quadern informatiu de l'Institut de Ciències de l'Educació , 1998.

España. Constitución de la República Española, 9 de diciembre de 1931. A: Congreso de los Diputados/documentos (en línia) (consulta 05/01/16). Disponible a: http://www.congreso.es/docu/constituciones/1931/1931_cd.pdf

6. WEBGRAFIA

Aulí Ginard, Antoni; Carbonell Matas, Joan; Ramis de Plandolit, Esperança; Serra i Barceló, Jaume, «Una denúncia interessada: La depuració de Francesc Salas Janer». A: *X Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 27-28 de novembre de 2009, p. 150. (en línia) (consulta 18/04/16).

Disponible a:

http://ibdigital.uib.es/greenstone/collect/jornadesEstudisLocalsIncaVolums/index/assoc/2009_Jor.dir/2009_JornadesEstudisLocalsInca_v10.pdf

Aulí Ginard, Antoni; Cánovas Salvà, Joan; Soler Capó, Jaume, *La depuració del magisteri. Mestres del municipi de Llubí (1935-1940)*. AMEIB. Arxiu Museu de l'Educació de les Illes Balears (en línia) (consulta 28/03/16). Disponible a:

<http://www.caib.es/sacmicrofront/archivopub.do;jsessionid=A0660E4E26036C506-FE274A82BD00234?ctrl=MCRST103ZI140283&id=140283>

Liarte Alacaine. María Rosa, «La Iglesia y la guerra civil española». A: *Revista de clases historia*. Publicación digital de Historia y Ciencias Sociales, article núm. 46, 29-IX-2009 (en línia) (consulta 25/03/16). Disponible a:

<http://www.claseshistoria.com/revista/2009/articulos/liarte-iglesia-guerracivil.pdf>

Martínez-Salanova Sánchez, Enrique, «Maria Montessori. La pedagogía de la responsabilidad y la autoafirmación». A: *Figuras de la Pedagogía*. Universidad de Huelva (en línia) (consulta 13/03/16). Disponible a: http://www.uhu.es/cine.educacion/figuraspedagogia/0_montessori.Htm

Martínez-Salanova Sánchez, Enrique, «Francisco Giner de los Ríos y los pedagogos de la Institución Libre de Enseñanza». A: *Figuras de la Pedagogía*. Universidad de Huelva (en línia) (consulta 28/05/16). Disponible a:

http://www.uhu.es/cine.educacion/figuraspedagogia/0_ginerdelosrios.htm

«Emili Darder i Cànaves». A: Fundació Emili Darder (en línia) (consulta 04/01/16).

«La educación según John Dewey». A: *Senderi, educació en valors* (en línia) (consulta 06/01/16).

Disponible a:

http://www.senderi.org/index.php?option=com_content&view=article&id=107863%3Ala-educacion-segun-john-dewey&catid=52%3Allibres-comentats&I

«Friedrich Fröbel». A: *Biografías y Vidas*. (en línea) consulta 12/03/16). Disponible a:

<http://www.biografiasyvidas.com/biografia/f/frobel.htm>

«Ixent cultural, Cronologia mallorquina». A: *Ixent*. Revista d'estudis i comunicacions socials (en línea) (consulta 17/04/16). Disponible a: <http://www.ixent.org/1936setembre.html>

«Circular a las Comisiones Depuradoras de la Instrucción Pública». A: *Memoria civil. Mallorca en Guerra (1936-1939). Baleares*. Coleccionable, núm. 48, 30-XI-1986.

«La administración educativa en España (1812-1939)». A: *Instituto de Formación del Profesorado, Investigación e Innovación Educativa (IFIIE)*. Ministerio de Educación, Cultura y Deporte (en línea) (consulta 01/04/16). Disponible a: <http://www.educacion.gob.es/cide/jsp/plantilla.jsp>

«Normas de la vida de la mujer de la Falange». A: *El Pueblo Gallego*, 17-01-1937. Galiciana. Biblioteca de Galicia. (en línea) (consulta 15/04/16). Disponible a:

http://www.galiciana.bibliotecadegalicia.xunta.es/es/publicaciones/numeros_por_mes.cmdidPublicacion=215&anyo=1937

Presidencia de la Junta Técnica del Estado, p. 7. Portal Universidad Complutense de Madrid (en línea) (consulta 19/04/16). Disponible a:

<http://portal.uclm.es/portal/page/portal/IDP/Codigo%20Guerra%20Civil1/1936-1937/1%20julio%201936-1%20agosto%201937/presidencia%20junta%20tecnica%20estad>

Evangelio de Mateo, 5:28. A: *La Biblia en Internet* (en línea) (consulta 30/05/16). Disponible a:

<http://www.biblija.net/biblija.cgi?biblia=biblia&m=Mt+5%2C27-30&id22=1&pos=0&set=13&l=es>

1a epístola als Corintis 6;17. A: *Nou Testament*. (en línea) (consulta 30/05/16). Disponible a:

https://books.google.es/books?id=ZD_aE10Pb1IC&pg=PA631&lpg=PA631&dq=el+cos+és+el+temple+de+l'esperit+sa&source

7. ARXIUS CONSULTATS

«La mestra Caridad Martí, un altre tipus de depuració». A: Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears (AMEIB), p. 5 (en línia) (consulta 15/04/16). Disponible a:

<http://www.caib.es/sacmicrofront/archivopub.do?ctrl=MCRST103ZI137466&id=137466>

«La depuració del Magisteri. Mestres del municipi de Sineu». A: Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears (AMEIB), p. 19 (en línia) (consulta 14/04/16). Disponible a:

<http://www.caib.es/sacmicrofront/archivopub.do?ctrl=MCRST103ZI188314&id=188314>

Correo de Mallorca, 20 de juny de 1936.

Boletín Oficial de la Junta de Defensa Nacional de España, 29 d'agost de 1936.

Correo de Mallorca, 4 d'agost de 1936.

Aquí estamos. Órgano oficial de Falange Española de las JONS. Palma, 29 d'agost de 1936.

Boletín Oficial de la Provincia, 19 de setembre de 1936.

Boletín Oficial del Obispado de Mallorca, número 19, 15 d'octubre de 1936.

Junta Técnica del Estado, 15 d'octubre de 1936.

Última Hora, 16 d'octubre del 1936.

Correo de Mallorca, 30 d'octubre de 1936.

Junta Técnica del Estado, 10 de novembre de 1936.

La Almudaina, 7 de març del 1937.

Boletín Oficial del Obispado de Mallorca, núm 11, 15 de juliol de 1937.

Boletín Oficial del Obispado de Mallorca, núm 37, setembre del 1937.

8. ANNEXOS

1. *Catecismo anticomunista*, d'Andrés Coll
2. Jaume Rosselló Borràs
3. *Mallorca en guerra contra el marxismo*, del pare Andrés de Palma
4. María Gómez Varela
5. Ángel Alaiz
6. Rosa Diana Ferriol
7. Aurelia Castelar Narranquero
8. Caridad Martí Carrasco
9. Mestre Guillem
10. Francesc Salas Janer